

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

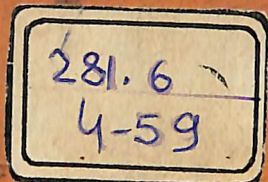
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԳՐԵՑ

ԲՍԲԳԷՆ Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

1939

ՅՊԱՐԱՆ ԳՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻՆԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

21.6
4-59

04 NOV 2009

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻՆԻԿԻՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԳՐԵՑ

ԲԱՐԳԵՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

1939

ՏՊԱՐԱՆ ԴՊՐՍՎԱՆՈՒՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻՆԻԿԻՈՑ
ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

22 MAY 2013

7905

ԶԵԿՈՅՑ

Յե՛ս Մանուկ Հրաժարագրիչ

9390-71

Հուսանողի Բաբգեն Ա. Կարողիկոս, 1933
թուականին, փոքրիկ աշխատքիսն մը պատրաս-
ած էր Հայ Եկեղեցին օտարներուն, մասնաւորա-
բար Լիբանանի եւ Սիրիոյ ժողովուրդներուն
մանցցնելու նպատակով: Հայերէն շեգունով գրուած
իւր այդ գործը պիտի քարգանձուէր Թրանսերէնի եւ
Արաքերէնի, որպէսզի մասցելի դառնար քնիկ տար-
րին եւ հովանաւորող Պետութեան ներկայացուցիչ-
ներուն: Ըստ հանգուցեալ Վենի քաղաքին, 1936ին
հրատարակուեցաւ, մեկ հասորի մէջ, կրկին շեգու-
ներով կատարուած քարգանձութիւնը:

Վերջերս գանազան կողմերէ փախաւ յայտ-
նուեցաւ որ այդ կրկիկ եւ շանկիսն գործին հայե-
րէնն ալ առանձին տպագրուի: Կարողիկոսարան,
ընդ առաջ երբայով յայտնուած քաղաքին եւ նը-
կասի առնելով գրուածքին անկողի եւ օգտակար
գործ մ'ըջալը, որոշեց ի յոյս ամէն զայն:

Հոս կ'ուզենք դիտել տալ որ հայերէն քնագիրը
եղ յեղ աւելի ընդարձակ է քան փրանսերէն քարգ-
անձութիւնը: Վերջինը յաճախ պարբերութեան մը
իմաստը խտացուցած է քանի մը տողերու մէջ, եւ
երբեմն ալ փոքր ընդհանրութիւններ կատարած է:

Այս հասորը հրատարակելով կը կարծենք քի
փոքր նպաստ մը քերած կ'ըջանք այն աշխատան-

քիւն, որ կը կասարուի ներկայիս, մերձաւոր կամ
հեռաւոր բազմաթիւ հայ զաւորներու մէջ, մեր
սիրելի Մայր Եկեղեցին իր զաւակներուն շաւ մանչ-
ցնեղու ազնիւ նպասակով:

1939 Մարտ 14
Անթիլիաս

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆ

(Յառաջաբանի տեղ)

Տիեզերական կրօնքներուն մէջ լուսաւոր
յայտնութիւն մըն է Քրիստոնէութիւնը, իր ծա-
գումով, իր նպասակով եւ իր արդիւնքով:

Տարակոյս չկայ որ բոլոր մեծ կրօնքներ, ո-
րոնց մէջ կը տիրէ ողջ միտքը եւ ազնուացուցիչ
բարոյականը, նպասակ ունին մարդկութեան
երջանկութիւնը:

Եւ կրօններու պատմութիւնը ցոյց կուտայ
քի Քրիստոնէութիւնը եղած է ա՛յն միակ կրօն-
քը, որ աշխատած է իրագործել մարդկութեան
երջանկութիւնը եւ կ'աշխատի դեռ:

Քրիստոնէութիւնը Եկեղեցին չէ՛:

Քրիստոնէութիւնը այս կամ այն նշանաւոր
անձը կամ ազգը չէ՛:

Քրիստոնէութիւնը Աստուածաբանութիւն չէ՛:

Քրիստոնէութիւնը յարանուանութիւն չէ՛:

Քրիստոնէութիւնը իր ծագման եւ իր նպա-
սակին մէջ կրթութեան եւ դաստիարակութեան
մեքոս մըն է, կեանքը վարելու կանոն մը, կեն-
ցադպիսութիւն մը աստուածային, մէկ բառով,
նոյն ինքն մարդուն առաւելագոյն կեանքը կամ
կասարեալ կեանքը, մեր Փրկչին յայտարարու-
թեան համեմատ.

«Ես եկայ որ կեամի ունենամ եւ առանկ
կեամի մը» (Յովն. Ժ. 10):

«Կասարեայ եղեմ ան երկնաւոր հօր պէս»
(Մատթ. Ե. 48):

Արդ, պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ Քրիս-
տոնէութիւնը միայն կրցաւ չալ մարդկութեան
այն միջոցները, որոնց շնորհիւ այսօրուան փա-
ղափակերթութիւնը յառաջ եկաւ, կազմակեր-
պուեցաւ, իր քննադատելի եւ ոչ-քննադատելի
մեծութեան եւ ամբողջութեան մէջ:

Քրիստոնէութեան վրայ այս տեսակետն
նայուած ասեմ, բնականօրէն, այս նարցումը
կուգայ մեր միտքը.

Ուրեմն ո՞րն է այն քրիստոնէայ ժողովուրդը
կամ եկեղեցին, որ իւր գործունէութեամբ նը-
պասած է այսօրուան փաղափակերթութեան, կամ
մարդկային ընկերութեան երջանկութեան: Ու-
րիշ խօսքով.

Նքե լոյս է աստուածութիւնը, քրիստոնէա-
կան ո՞ր եկեղեցին կարող եղաւ այդ լոյսին բե-
րել իր ժողովուրդը:

Նքե նշմարութիւն է աստուածութիւնը,
ո՞ր եկեղեցին յաջողապէս կրեց իր ժողովուր-
դը նշմարութեան ոգիով:

Նքե խաղաղութիւն է աստուածութիւնը,
ո՞ր եկեղեցին կրցաւ հաւատարմութիւն եւ հանութիւն
եւ ներդաշնակութիւն մշակել եւ պահել ազգե-
րու եւ ժողովուրդներու մէջ:

Նքե սեր է Աստուած եւ Յիսուս Քրիստոս,

գործնական արտայայտութիւնը այդ Սիրոյն այս
աշխարհին մէջ իր կեանքով եւ աւետարանով,
ո՞ր եկեղեցին ամբողջ եղաւ սիրոյ, համերա-
խութեան եւ կասարեայ եղբայրութեան, ան-
նախնութեան եւ զոհողութեան, որոնցմէ կախ-
ուած է ինչպէս քրիստոնէայ մարդուն երջան-
կութիւնը անհասական, նոյնպէս քրիստոնէայ
աշխարհի եւ բոլոր մարդկութեան երջանկու-
թիւնը տեղեկական:

Պէտք է ընդունիլ առանց այլեւայլի որ քր-
իստոնէայ ազգերու եւ ժողովուրդներու մէջ
սիրող աստուածաբանական տարբերութիւններ,
վեճեր, այս ու այն կերպով ի գործ դրուած հա-
ւատաւնական խստութիւններ, ամենեւնի վնաս-
գաւոր արգելք եղած են Աստուծոյ քաղաքու-
թեան ծաւալման, այսինքն աստուծային լոյսին,
աստուծային նշմարութեան, աստուծային
խաղաղութեան եւ աստուծային սիրոյ տարած-
ման մարդկային ընկերութեան մէջ:

Աւետարանի ոգիով լուսաւորուած եւ ու-
ժաւորուած անձերէ, համայնքներէ, քանի որ նաեւ
եկեղեցիներէ պահանջուածը կեանքի հիմնական
խնդիրներու մէջ եւ բարոյագիտական ամենեւնի
անաչառ ասեանքի առջեւ ո՛չ անոնց աստուա-
ծաբանութիւնն է, ո՛չ անոնց պատկանած եկե-
ղեցւոյն մեծ ծաւալը եւ հարստութիւնը, ո՛չ ալ
անոնց վարիչներուն պերճանքն ու հեղինակու-
թիւնը: Որովհետեւ մեր Փրկչին խօսքով իրեն
«Տէր, Տէր» բողոքներ չեն բուն քրիստոնէաները,

այլ անոնք որ կ'ապրին իրեն պէս, աստուածային քաղաքութիւնը հաստատելու համար այս աշխարհի վրայ (Մտ. է. 21-22, Ղկա. 2. 46 եւ Ժ. 25):

Հայաստան փոքրիկ ածու մըն է, Հայոց առաջին պատմիչ Մովսէս Խորենացուն բառերով, որ միշտ կոխտնուած է հզօրներէն, հեռուէն կամ մօտէն, եւ սակայն մեծ մեծ գործեր կատարուած են այդ փոքրիկ ածուին մէջ. այսինքն պատերազմական բաշագործութիւններ, երկրաշինական ձեռնարկներ, կրօնական յառաջդիմութիւններ, բաղաձայնական յայտնութիւններ, (գործիական գեղարուեստի ծանօթ նիւթեր, գիր գրականութիւն, երաժշտութիւն, նարսարապետութիւն, բանդակագործութիւն, նկարչութիւն, մարզանք, եւ այլն), եւ վերջապէս բիւսոնեութիւնը հասկնալու, գործադրելու եւ ապրելու կարողութիւն եւ ընդունակութիւն:

Կարելի է, առանց աւելորդ ազգայնամոլութեան, միայն արդարութեան հաւատարիմ արտայայտութիւն մը ընելու համար, հաստատել թէ հայ ժողովուրդը հոգեւին բիւսոնեայ է: Անոր բարձր ու վարժ, անհասական փիլիսոփայութիւնը, առնին կենցաղը, ընկերային ըմբռնումները եւ վերաբերմունքը՝ տգործուած են բիւսոնեական ոգիով: Եւ Հայաստանի եկեղեցին, մօտաւոր արեւելի մէջ, իրեն դրկից եւ սահմանակից այլազան ժողովուրդներու մէջ, եւ կրօնական դուրսիւններու միջեւ, աներկիւղ ջա-

հակիրը եղած է Յիսուս Բիւսոսի կրօնին, ապրելով այդ կրօնը եւ բարոյեցնելով զայն իր կեանքով զինքն շրջապատող ազգերու եւ ժողովուրդներու:

Այս եկեղեցի'ն է որ 1915-ին մէկ միլիոն զոհ տուաւ քիւրդներու հալածանքներուն առջեւ: Ո՛չ մէկ բիւսոնեայ ժողովուրդ իր կրօնի սիրոյն, պատմութեան ոեւէ շրջանին, իրեւ ինքնուրոյն ազգ, միայն իր կողմէն այսօր զոհ տուած չէ: Այս իրողութիւնը պէտք է լա՛ւ գիտնայ բիւսոնեայ ոեւէ ազգ, ժողովուրդ կամ պետութիւն: Հայոց եկեղեցին մարտիրոս եկեղեցի մը եղած է միշտ:

Այս եկեղեցին հայ ժողովուրդին համար ժառանգութիւն մըն է առաքելական, որ, բնական է, ապրող զանգուածին բաղաձայն կեանքի վերելքին ու վայրէջքին հանգրուաններէն անցաւ, ներքին եւ արտաքին խռովութիւններուն եւ ցնցումներուն ենթարկուեցաւ, իր առողջ ու ամբողջ մարմինը վիրաւորուեցաւ, պատառ պատառ եղաւ, բայց հակառակ այս բոլոր ջլատիչ փորձանքներու եւ իրողութեանց՝ ա՛ն, Հայոց Մայրենի եկեղեցին, պահեց իր ինքնութիւնը: Ո՛չ Հռոմի, ո՛չ Բիւզանդիոնի բաղաձայն ու փաղկեղմնական բռնութիւնները, ո՛չ ալ Տիգրանի նետառական եկեղեցւոյ պահ մը ամենագործարածականութիւնը, կրցան հիմէն սարսել զայն: Արարա՛ծ պէս անդրդուելի մնաց Հայ եկեղեցին, հակառակ ամէն կողմէ իր վրայ քա-

փուռղ որոտումներու եւ շանքերու:

Շասո՛նց լուած են Հայաստանի եկեղեցւոյն հանդեպ հին աստուածաբանական յոխորհանքներ, զինուած փաղափական անարկու ուժերով: Մարդկային ողջմտութիւնը սկսած է պայծառանալ կրօնական ըմբռնումներու մէջ, եւ բոլոր բարի եւ իմաստուն խորհողներ, փրստոնեայ հաւասարեալներ, իմաստալից ժպիտով մը կը նային դարերու փորձառութիւններուն վրայ, եւ աւելի լայնախոհ, աւելի լուսամիտ, եւ մա՛նաւանդ աւելի մարդասէր ու փրստոնեական ոգիով կը դիտեն զիրար:

Մենք յանախ դիտել տուած ենք իրողութիւն մը, եւ հոս ալ կը շեշտենք զայն.

Քրիստոնեայ եկեղեցիներ պէտք է մօտեան իրարու եւ լծակցին, սիրոյ եւ համագործակցութեան ոգիով. որովհետեւ այսօր վսանգը ուղղուած է նոյն ինքն փրստոնեութեան դէմ: Յարանուն եկեղեցիներ չե՛ք որ կը հալածուին, այլ կրօնք: Հին պետութիւններ եւ կառավարութիւններ կրօնք կը պաշտպանէին, եկեղեցիները կը հովանաւորէին եւ իբրեւ գործիք ալ կը գործածէին զանոնք իրենց փաղափական եւ դիւանագիտական ծրագիրներուն յաջողութեան համար. այսօրուան պետութիւնները, բացի մէկ երկուքէն, կամ անսարքեր են հանդեպ կրօնքի կամ եկեղեցւոյ եւ կամ յայնապէս հալածիչներն են կրօնքի, եւ եկեղեցւոյն:

Քրիստոնեայ աշխարհի բոլոր մեծ ու փոք

եկեղեցիները պէտք է որ մէկ հակաս կազմեն այս բոլոր վսանգներու դէմ, որոնք յառաջ կու գան անսարքերութենէ, կրօնական դաստիարակութեան բերութենէն կամ խտրականութենէն, անաստուածութենէ, յարանունական անշուրթենէ, եւայլն, եւայլն: Ո՛չ մէկ եկեղեցի առանձին, ինքն իր գլխուն, չի կրնար այս միացեալ վսանգներուն դէմ կենալ: Յարանուն եկեղեցիներ զիրար ֆենագատելով, զիրար անուանարկելով, գաղտնի ու յայտնի միջոցներով իրարու դէմ պայքարելով, իրարու ժողովուրդը որսալու համար կիրարկելով ամեն տեսակ խոտովանելի եւ անխոտովանելի միջոցներ, եւայլն, եւայլն, չե՛ն կրնար մաքուր եւ զօրաւոր պանել իրենց եկեղեցիները. այդ բոլորը ո՛չ միայն հակառակ են մեր Փրկչին պատգամին, քե՛ս՝ որ մեզի հակառակ չե՛ք մեր կողմն է (Ղուկաս Թ. 49-50), այլ նաեւ ներքին դաւադրութիւններ են ասոնք նոյն ինքն յարանուն եկեղեցիներու մէջ, որ կը փութացնեն փրստոնեութեան փայփայումը, օգնելով կրօնքին դէմ դուրսէն մղուած պայքարին յաջողութեան:

Հայաստանի եկեղեցին 1914ի պատերազմէն ի վեր, որ Մեծ տիկտոսը առաւ պատմութեան մէջ, անբացատրելի տագնապի մը շրջանին մէջ է: Խորհրդային երկիրներու եւ Թիւրքիոյ մէջ ամլութեան մասնուած է ան. սփիւռքի մէջ նրաւակ է միջավայրներու այլասերիչ ազդեցութեան:

Այս եկեղեցւոյն կառելու մէկ հասուածը, Լիբանանու եւ Սիրիոյ մէջ, Մեծ Պատերազմի հետեւաձիւ, ինգլիսներէ շրջապատուած գաւառացիներէ, որոնց ամենէն մեծը եւ տիրականը, իր ժողովուրդով եւ իր կազմակերպութեամբ, Մարոնի եկեղեցիին է:

Մենք այս էջերը գրեցինք, ամենէն վաւերական ծանօթութիւններն ու տեղեկութիւնները տալու համար Հայաստանի եկեղեցւոյ մասին՝ այս երկրի մեծ ու փոքր յարանուն եկեղեցւոյ հոգեւոր պետներուն, ուսեալ հոգեւորականութեան եւ առ հասարակ բոլոր անոնց որ հետաքրքիր են հանչնալու հայ ժողովուրդը եւ անոր կրօնական եւ եկեղեցական կազմակերպութիւնը, այն վստահութեամբ թէ այս գրուածը աւելի՛ պիտի ամրապնդէ այն կապերը եւ սիրալիր յարաբերութիւնները, որոնք ստեղծուեցան այս վեց տարիներու ընթացքին, հայ եւ միւս եկեղեցիներու միջեւ, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Լիբանանու մէջ կազմակերպութենէն ի վեր:

Հանոյժով կ'արձանագրենք հոս թէ Լիբանանի եկեղեցին, դարաւոր մայրիներու պէս հաստատուն եւ դալարագեղ, առջի օրէն ցնծութեամբ ողջունեց Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան կազմակերպութիւնը Լիբանանի մէջ: Բարեկամութեան ոսկի շղթան, որու մէն մի օղակին վրայ ընդելուզուած է եղբայրական սիրոյ աղաւանդ մը, կը փողփողի Կաթոլիկ Աթոռներու եւ Կիլիկիոյ Հայոց Կաթողիկոսութեան միջեւ:

Կը յուսանք թէ այս տեսակը աւելի եւս պիտի լարէ հետաքրքրութիւնը մեր բարեկամներուն՝ հանդէպ Հայաստանի եկեղեցւոյն, լուսաւոր ծանօթութեան մը ստեղծած համակրանքի նոր հոսանքին ականակիս խոխոջներուն մէջ:

ԲԱՅԳԴԵՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

Գրիստոնէական Ընդհանուր Եկեղեցւոյ ճիւղերէն մէկն է Հայաստանեայց Եկեղեցին, որ հիմնուեցաւ և կազմակերպուեցաւ Հայաստանի մէջ:

Հայաստան լեռնոտ երկիր մըն է, արեւել. երկն. $37^{\circ} - 49^{\circ}$ և հիւս. լայն. $37^{\frac{1}{2}} - 41^{\frac{3}{4}}$ աստիճաններուն միջեւ, իր պատմական վաղեմի տարածութեամբ, որուն սահմանները միշտ ընդլայնուեցան և ամփոփուեցան տիրապետողներու քաջութեան և զօրութեան համեմատ:

Պատմական Հայաստան կամ Հայք կը բաժնուէր երկու գլխաւոր մասերու Մեծ ՀԱՅԲ, արեւելեան կողմ, Փոքր ՀԱՅԲ, արեւմտեան: Տաւրոս, Հիւսիսային Միջագետք, Կովկաս, Կասպից Ծով, Վրաստան կը սահմանափակէին զայն: Լեռներ և դաշտադետիններ կը բարացուցեն Հայաստանը: Իր բնիկ լեռն է Արարատ, որ Ս. Գրոց մէջ ալ կը յիշուի (Գ. Թադր. ԺԺ. 37, Ես. Լէ. 38, Երեմ. ԾԱ. 27). իր բնիկ գետն է Արաքս (Երասխ), որ Վրաստանի սահմանագիծ Կուրի հետ Կասպից Ծով կը թափին հիւսիսէն, իսկ Եփրատ և Տիգրիս, որոնց ափունքը Հայոց լեռներու մէջ են, Միջագետքը կը կտրեն հարաւէն և կը թափուին Պարսից Ծոցը:

Մեծ Հայք միշտ կրեց Պարթեւներու և Պարսիկներու քաղաքական ազդեցութիւնը. իսկ Փոքր Հայք՝ Բիւզանդիոնի ազդեցութիւնը: Ուրիշ խօսքով, Հայաստան սկիզբէն ի վեր, իբրեւ միջնաշխարհ Արեւելքի և Արեւմուտքի մէջ, միշտ ոտնակոխ եղաւ անոնց քաղաքական ու աշխարհակալական արշաւանքներուն, թէեւ ունեցաւ անկախութեան սակաւատեւ շրջան մը փառաւոր, Մեծն Տիգրանի և Պոնտոսի վեհապետ Միհրդատի ատեն:

Զինչ ալ ատեն երբ ծագեցաւ քրիստոնէութեան արշալոյսը, Հայաստան թէեւ կը վայելէր ներքին անկախութիւն, բայց Հոռմէական հզօր պետութեան ազդեցութեան շնորհիւ մէջ էր:

Հայաստան մօտաւոր արեւելքի ա'յն մասերէն է, որ վաղեմի ժամանակներէ ի վեր բնակաւորուած է:

Գանկաբանական և մա'նաւանդ լեզուաբանական ուսումնասիրութեանց արդիւնքով հաստատուած է որ Հայեր կամ Արմէններ մարդոց հնդեւրոպական ճիւղին կը պատկանին և լեզուաբանօրէն հայերէնը իրեն յատուկ դիրք մը կը զբաւէ ատոնց, հնդեւրոպական լեզուներու մէջ: Եւ հաւանական կարծիքը ա'յն է որ Փռլեզական գաղութ մը եղած ըլլան նախահայք, որ Պոնտոսի դժով գացած ու հաստատուած ըլլան ա'յն երկրին մէջ, որ Հայաստան կոչուեցաւ իրենց անունով, թէեւ

հայկական զրոյցի համեմատ, որ յետոյ պատմութեան մէջ անցաւ Մովսէս Խորենացիի ձեռքով, ՀԱՅԿ նահապետին անունէն ամանցած է ՀԱՅՔ անունը, որ կը նշանակէ Հայաստան, որովհետեւ ըստ պատմութեան, ժողովուրդի մը անունը է նաեւ իր երկրին կամ բնաշխարհին անունը. այսպէս ՊԱՐՍԻԿՔ՝ ո՛չ միայն կը նշանակէ Պարսիկներ, այլ նաեւ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ, ԱՍՈՐԻՔ՝ ոչ միայն Սիւրիոյ ժողովուրդը, այլ նաեւ ԱՍՈՐԻՆԵՐԸ, ԱՍՈՐԻՈՅ ԵՐԿԻՐԸ, նոյնպէս ՀՆԴԻԿՔ, ՓՐԱՆԿՔ, եւայլն:

Հայաստանի նախաքրիստոնէական կրօնքն է հեթանոսութիւն:

Հայաստան եօթը գլխաւոր բազիններ ունէր և անոնց նշանաւորներուն կեդրոնն էր Երզնա, մեր ժամանակներուն Երզնական կամ Էրզնճանը, Կարին նահանգին մէջ, և Տարօն, մեր ժամանակներու Մուշ գաւառը:

Արամազդ, Անահիտ, Աստղիկ, Վահագն, եւայլն հոգակաւոր էին Հայաստանի մէջ իրենց մեհեաններուն հարստութեամբ և աշխարհախումբ պաշտամունքով:

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ԱՐՇԱԼՈՅԱԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Հայք պատմական սիրուն աւանդութիւններ ունին քրիստոնէութեան ծագման մասին իրենց երկրին մէջ:

Առաջին. — Յովհ. ԺԲ. 20-23: Այն ՀեթԱ. ՆՈՍՆԵՐԸ, որոնք Փիլիպպոս Առաքեալի միջնորդութեամբ ուղեցին ներկայանալ Յիսուսի, ըստ հայկական աւանդութեան, Հայեր էին կամ այդ հեթանոսներու մէջ Հայեր ալ կային:

Արգարի զրոյցին հետ ալ կապուած են Յովհաննու այդ համարները, և որովհետեւ Ոսրէյէնայի թագաւոր Արգարներ հարաւային Հայաստանի ալ թագաւոր կը նկատուին, այդ կերպով եւս Քրիստոսի հետ շատ կանուխէն, այսինքն Առաքեալներու ցրուումէն յառաջ, Հայեր Յիսուս Քրիստոսի ծանօթացած կ'ըլլան:

Երկրորդ. — «Գործք Առաքելոց»ի Բ. 8-11 համարներէն լատին եկեղեցւոյ Հայրերէն Տէրաուղիանոսի համեմատ «ի Հրէաստանի» պիտի ըլլայ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ: Եթէ պատմականապէս ստոյգ համարուի այս փարիսկոյր յայտնի է եզրակացութիւնը(*):

(*) Cui enim et alii gentes crediderunt?

Եւ ասիկա այնքան ճշմարտանման կը դառնայ երբ միտ դնենք որ Հայաստանի մէջ, ինչպէս մօտաւոր Արեւելքի բոլոր երկիրներու մէջ, Հրէական դադութներ կային, որոնք հետզհետէ ձուլուեցան բնիկներուն մէջ:

Հայոց պատմութեան մէջ արդէն շատ ուշագրաւ երեւոյթ մըն է Բագրատունեաց տոհմին հրէական ծագումը ըստ Խորենացոյ:

Այսպէս կամ այնպէս, նախաւետարանական կամ նախառաքելական զրոյցներ և աւանդութիւններ միակ բան մը կը նշանակեն. այսինքն՝ Հայաստան հաղորդ էր, իր աշխարհագրական դիրքով և քաղաքական կապերով, իրեն դրացի երկիրներու կեանքին նշանաւոր իրողութիւններուն:

Եթէ Փոքր Ասիոյ և Միջագետքի հրեայ դադութներէն ուխտաւորներ եկած էին երուսաղէմ, Պասեքի տօնին, ինչո՞ւ Հայաստանէն ալ Հրեաներ կամ նոյն խոյ հետաքրքիր Հայեր «եկած» չըլլային Երուսաղէմ, տեսնելու համար աշխարհահռչակ տօնը, Դաւիթի քաղաքին մէջ:

Երրորդ.— Առաքելական քարոզութիւն: Քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիները աւանդօ-

Parthi, Medii, Elamitæ, et qui inhabitant Mesopotamiam, ARMENIAM, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum et Pamphyliam; etc.

րէն իրենց հիմնադիր կը ճանչնան այս կամ այն առաքեալը, նոյն խոյ առաքեալները:

Հայք ալ իրենց եկեղեցւոյն հիմնադիր կը ճանչնան Փրկչին Առաքեալներէն չորսը, որոնցմէ Թագէտոսի և Բարթողիմէոսի առաքելութիւնը աւանդական և պատմական ըստուգութիւն մըն է Հայոց համար:

Թագէտոս Առաքեալ նոյնացուած է Արգարի զրոյցին մէջ տիրող դէմքերէն Ագգէի հետ, և նորագոյն և խստագոյն քննադատութիւնը հակապատմական կը գտնէ Արգարի զրոյցը:

Ի հարկէ պատմական քննադատութիւնը իր իրաւունքին մէջ է. որովհետեւ այդ քննադատութեամբ կը հերքուի ո՛չ թէ աւանդութիւնը, այլ անոր տրուած պատմադրական ձեւը, որ յաճախ պարզ ու միամիտ է, և գլխական ու ժամանակագրական ճշգրտութիւններէ զուրկ, այսպիսի վաղեմի դրականութեան մը մէջ իրարու նմանելու, պատկերներու և պատմադրելու ձեւերուն մէջ, հետեւողականութեան անգին չ'անցնիր:

H. Gelzer ակնարկելով Արգարու զրոյցին կ'ըսէ.— «Առանց տաբաղուսի է որ Թագէի զրոյցն ի Հայս շատ աւելի հին է քան թէ այս գրաւոր աւանդութիւնը» (էջ 39):

Հայոց աւանդութեան մէջ ԹԱԴԵՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼԻ Հայաստան դալը պատմական ալ եղած է Փաւստոս Բիւզանդի մէջ, որ Դ. րդ դարու պատմագիր մըն է յունարէն գրուած:

Թադէոս Առաքեալի պատմական աւանդութեան չափ հին և ժողովրդական է Քարթողիմէոս Առաքեալին ալ քարոզութիւնը Հայոց մէջ: Արտազու վանքը, ըստ աւանդութեան Թադէոս Առաքեալի գերեզմանին վրայ շինուած է, և Աթոռ Թադէի կ'ըսուի. իսկ Քարթողիմէոս Առաքեալի աւանդութեան հետ կապուած է Հովհաննէս ՎԱՆՔԻՆ հաստատութիւնը, Անձեւացոց գաւառին մէջ:

Կը թողունք խօսիլ, ուրիշ առաքեալներու Հայաստան այցելութեան աւանդութիւններուն վրայ, որոնց յիշատակութեան կը հանդիպինք հայ միջնադարեան մատենագիրներու քով:

Ձորորդ.— ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ՎԿԱՆԵՐՈՒ գոթիւնը լատին աղբիւրներ կ'աւանդեն (Ալիշան, Արշաղոյս, էջ 70-71):

Իսկ Եւսեբիոս (Ձ. խգ) կուտայ մեզ Հայոց Մեհրուժան Եպիսկոպոսին անունը Գ.րդ դարու կիսուն, որուն գիր մը ուղղած է Աղեքսանդրիոյ հայրապետ Ս. Դիոնեսիոս, Ապաշխարութեան խնդրոյ մասին:

Այս բոլոր աւանդական և պատմական տուեալները կը հաստատեն որ Քրիստոսի Աւետարանը Հայաստանի մէջ քարոզուած է առաքելական շրջանէն, երբ մեր Տէրը պատուիրեց անոնց. Գնացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսս յանուն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ (Մատթ. ԻԸ. 19):

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՃԱՆԱԶՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Գիտենք պատմութենէն որ Քրիստոնէութիւնը խստիւ հալածուեցաւ թէ՛ իր օրրանին, Պաղեստինի, և թէ՛ դուրսը հռոմէական կայսրութեան սահմաններուն մէջ:

Առաջին զոհը եղաւ նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս և ապա Ս. Ստեփանոս, և շատեր, ինչպէս որ կը կարդանք Գործք Առաքելոցի մէջ:

Հայաստանի մէջ ալ հալածուեցաւ Քրիստոնէութիւնը, և առաջին նահատակը եղաւ Հայոց Օրիորդը Սանդուխտ, Սանատրուկ թագաւորին աղջիկը, որ ուղղակի Թադէոս Առաքեալէն լուսաւորուած, անսաստեց իր հօր և Առաքեալին հետ նահատակուեցաւ:

Այդ ժամանակէն մինչեւ 300ին սկիզբը, ինչպէս ուրիշ տեղեր, նոյնպէս Հայաստանի մէջ Քրիստոնէութիւնը գաղտնի էր, պետական արգելքի և հալածանքի արհաւիրքին տակ:

Բայց երբ Մեծն Կոստանդինոսի կառավարութիւնը պաշտօնապէս ճանչցաւ քրիստոնէական կրօնքին գոյութիւնը և հռչակուեցաւ խղճի ազատութիւնը, աւետարանին լոյսը շողաց ամէն կողմ և զանազան հեթանոսական դիւանդանքներու մէջ թաքուած կրօնքը,

իր բոլոր փայլով դուրս ժայթքեց, և քրիստոնէութեան արշալոյսին յաջորդեց առատալոյս Սրեւը:

Այս պատմական իրողութիւնը Հայաստանի մէջ պատահեցաւ Տրդատ Գ.ի ատեն, հռոմէական կրթութեամբ մարզուած քաջ զօրավար մը, որ ջերմ պաշտպան էր հեթանոսական կրօնքին, և սակայն Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի առաքելատիպ քաջութեան և առաքելաշունչ քարոզութեան առջեւ, պէտք է աւելցընել նաեւ, հրաշալի և սխրալի պարագաներու մէջ, պաշտօնապէս ընդունեցաւ քրիստոնէութիւնը, պետական կրօնք հռչակեց զայն, և իր թագաւորութեան գանձն ու պաշտպանութիւնը շնորհեց Ս. Գ. Լուսաւորչին, աւետարանական գործունէութիւնը յաջողցնելու համար:

Ինչպէս Կոստանդիանոսի դարձը հռոմէական կայսրութեան պատմութեան մէջ, նոյնպէս Տրդատի դարձը Հայոց պատմութեան մէջ դարագլուխներ են:

Հայաստանի դարձով հայ ժողովուրդը մշտաւ նոր քաղաքակրթութեան մը ուղին, և քրիստոնէութիւնն է որ պահեց հայ ժողովուրդը, իբրեւ ազգային ամբողջութիւն, երբ քաջքայունեցաւ իր պետական ինքնուրոյն կազմը և Հայաստան բաժնուեցաւ սասանեան և բիւզանդական կայսրութիւններու միջեւ, և նոյն իսկ յետոյ, երբ մանր մանր թագաւո-

րութիւններու վերածուեցաւ բզրտուած ախարհն Հայոց, որոնք մեծ ճորտեր էին հարկատու և հպատակ Պարսից, Բիւզանդացուց և Արաբաց:

Գարձեալ Քրիստոնէութիւնն է որ քաղաքակրթութեան ամէնէն զօրաւոր և անկորնչելի միջոցներն ու զէնքերը հայթայթեց հայ ազգին, տալով անոր ազգային սեփական գիր, իր մայրենի լեզուն գրելու, և ստեղծելու համար ինքնայատուկ մատենագրութիւն մը:

Ս. Սահակ, ժամանակին մեծ կաթողիկոսը, Ս. Մեսրոպ, ժամանակին մեծագոյն վարդապետը, և Վռամշապուհ, ժամանակին ամէնէն հեռատես և իմաստուն հայ թագաւորը, կը կազմեն երրորդութիւն մը, ճիշդ Ն. Բ. Գարուն սկիզբը, որոնց գործակցութենէն, հասկցողութենէն, նախատեսութենէն կը ծագի հայ ժողովուրդին գոյութիւնը պահող պահպանող միջոցը, հայերէն լեզուի յատուկ այբուբենը:

Թագէոս - Բարթողիմէոս Առաքեալներէն մինչեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ չենք գիտեր ստուգապէս թէ ի՞նչ էին քրիստոնէական գաղտնի պաշտամունքի ձեւերն ու կերպերը, գիրքերը, եւայլն: Թերեւս բերնուց սորվուած սաղմոսներ, աղօթքներ էին ատոնք: Բայց Լուսաւորչէն մինչեւ հայ գիրերու գիւտը, լման դար մը, ասորերէն և յունարէն էին Հայ Եկեղեցւոյ ծիսական լեզուները, ասորերէնը Հա-

յաստանի հարաւային զաւառներու եկեղեցիներուն մէջ, իսկ յունարէնը արեւմտեաններուն մէջ:

Հայերէն այբուբենքի գիւտէն յետոյ աւտոնց ամէնքն ալ հայերէնախօս դարձան, ասորի և յոյն հայրերու նշանաւոր գործերը հայերէնի թարգմանուեցան՝ ժամանակին ամէնէն ընտիր և գեղեցիկ հայերէնով, որոնց զըլուխ գործոցն է Ս. Գրոց հայ թարգմանութիւնը՝ հետեւելով Եօթանասնից օրինակին:

Ասիկա գասական հայերէն լեզուն է, որ այժմ եկեղեցւոյ մէջ մնացած է, և կ'ըսուի, ԳՐԱՅԱՐ, այսինքն ԼԵԶՈՒ ԸՍՏ ԳՐՈՅ, հակառակ ժողովրդական հայերէնին, որ կ'ըսուի ԱՇՆԱՐ ՀԱՅԱՐ, այսինքն ըստ աշխարհի կամ ժողովուրդի խօսած արդի հայերէն լեզուն:

Այս երկու հայերէններու բառամթերքը նոյն է գրեթէ, միայն քերականական կարգ մը հոլովներու և խոնարհումներու և շարադրութեան մէջ է որ կը տարբերին իրարմէ:

Կ'արժէ գիտնալ որ հայերէնն ալ ունի իր զաւառաբարբառները, որոնց թիւը 35ի կը հասնի:

Գլխաւոր երկու բարբառներն են՝ արեւելեան (Կովկաս, Ռուսաստան) և արեւմտեան (Թիւրքիա) հայերէնները:

Արեւմտեան աշխարհաբարբ մշակուեցաւ մասնաւորապէս Պոլսի մէջ և հասաւ այնպիսի նրբութեան և կատարելութեան որ կարող է

արտայայտել մարդկային մտքի, գիտութեան և արուեստի բոլոր ճիւղերը:

Մեր հայ դպրոցներուն դասագիրքերը, մեր բոլոր լրագիրներն ու հանդէսները, գործնական կեանքի բոլոր պէտքերն ու արտայայտութիւնները արեւմտեան աշխարհաբարբն են:

Հայերէն այբուբենքը 36 գիր ունի, և շարադրութեան մէջ, առանց բացառութեան բոլոր գիրերն ալ կ'արտասանուին:

Արեւելեան աշխարհաբարբ մշակուեցաւ գլխաւորաբար Թիֆլիզի մէջ: Հաճելի հնչիւն ունի այդ բարբառը և սիրուն ձեւեր արտայայտութեան, բայց գրականութիւնը շատ ճնշուած է ուսներէնի և գերմաներէնի ազդեցութեամբ:

Դժբախտաբար, պոլշեւիկ ռէժիմի ներքեւ, շարք մը գիրերու արտասանութիւնն ալ փոխեցին հիմայ, հակառակ հայերէն լեզուի հիմնական սկզբունքներուն և պատմական լրաւունքներուն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ (DOGME)

Հայաստանի Եկեղեցին հաւատարիմ հետեւողն է Տիեզերական առաջին երեք ժողովներէն ընդունուած և բանաձեւուած վարդապետութեան, որոնք Նիկիա-կ. Պոլսի հաւատքի հանգանակին մէջ խտացուած են:

Այս ՀԱՒԱՏԱՄՔը ամէն առտու հայ եկեղեցւոյ մէջ հրապարակաւ և հանդիսաւորապէս կը դաւանուի և կը խոստովանուի: Այնպէս որ հայ եկեղեցին քրիստոնէական ընդհանրական եկեղեցւոյ հետ միեւնոյն ըլլալով dogmeի հիմնական կէտերուն մէջ, է՛ նաեւ Քրիստոսի առաքելական (apostolique), ընդհանրական (catholique) և մի (une) եկեղեցւոյն անդամ լինչպէս են այն բոլոր մեծ ու փոքր եկեղեցիներ, որոնք միեւնոյն ՀԱՒԱՏԱՄՔը ունին:

Dogmeի խնդրին մէջ Հայաստանի Եկեղեցին միշտ հաւատարիմ մնացած է Քրիստոնէական եկեղեցւոյ 325-432 չրջանի ըմբռնումներուն. չրջան մը ուր քրիստոնէայ ազգեր և ժողովուրդներ ազգային զոյն չէին տուած իրենց եկեղեցիներուն և եպիսկոպոսներու իշխանութեան և իրաւասութեան մէջ կը տիրէր հաւատարութիւն և պատրիարքական աթոռներու իրարմէ տարբերութեան և գերազանցութեան խնդիրներ չէին յուղուած դեռ, ինչպէս

նաեւ կայսրեր և թագաւորներ իրենց յաւակնութիւններն ու փառասիրութիւնները այնքան յառաջ չէին տարած և իւրաքանչիւրը իր պետական ոյժին, ընդարձակութեան և իր հմայքին ու ազդեցութեան ծանրութիւնը չէին տարածած իրենց իշխանութեան սահմաններուն մէջ գտնուող եպիսկոպոսական Աթոռներու վրայ: Որովհետեւ երբ քաղաքական իշխանութիւններ իրենց բոլոր ուժով նետուեցան եկեղեցական և կրօնական գործերու մէջ, խախտեցաւ քրիստոնէական սկզբնական հաւատարութեան սկզբունքը, ատոր տեղ տիրեց փառասիրութիւն որ իր բոլոր առումներով խախտեց քրիստոնէական եկեղեցւոյ ներքին խաղաղութիւնն ու ներդաշնակութիւնը: Եպիսկոպոսներ, միշտ կրթնելով զիրենք հովանաւորող պետութեան, սկսան իրարու վրայ իշխելու յաւակնութիւններ տածել և զիրք բռնելով յոխորտալ իրարու դէմ:

Այս վարչական յաւակնութիւններու մէջ տեղ բռնեց եկեղեցւոյ վարդապետութիւններու և սովորութիւններու մասին ալ մեկնութիւն տալու ձգտումը այս կամ այն աթոռի կողմէն, և Հռոմի Աթոռը իրեն վերադրեց այդպիսի իրաւասութիւն մը կամ հեղինակութիւն մը. և այսպէս, Քրիստոսի ՄԻ և ԸՆԴ-ՀԱՆՐԱՅԱՆ Եկեղեցին, պահելով հանգերձ հաւատքի միութիւնը և ընդհանրականութիւնը, վարչականօրէն բաժին բաժին եղաւ, և իւրա-

քանչիւր ազգ և ժողովուրդ իր ազգային կը-
նիքը դրաւ իր եկեղեցւոյն վրայ, և յառաջ
եկաւ յարանուանական զանազանութիւն մը
քրիստոնէական մի և ընդհանուր եկեղեցւոյ
մէջ:

Թերեւս շատ բնական բան մըն էր այս
զանազանութիւնը, որ պիտի շեշտուէր հետ-
զհետէ իբրեւ արդիւն՝ քաղաքական գիր-
քերու, տարբեր տարբեր բարքերու և լեզու-
ներու, քաղաքակրթական ըմբռնումներու և
սովորութիւններու: Բայց, դժբախտաբար,
այսպիսի գեղեցիկ և օգտակար զանազանու-
թիւն մը չէ՝ որ յառաջ եկաւ, իր բնական վի-
ճակին մէջ, այլ Եպիսկոպոսական գլխաւոր Ա-
թոռներու մէջ տիրող մրցումը փոխուեցաւ ա-
տելութեան, երբ անոնք սկսան Dogmeի խըն-
դիրները մեկնաբանելու և իրենց մեկնաբա-
նութիւնը ուրիշներուն պարտադրելու յաւակ-
նութիւնը ունենալ, և հրամայել, և նոյն իսկ
համարձակեցան, պետական ոյժերն ալ չարա-
չար գործածելով, նզովել չհամակերպողները
և խանդարել Քրիստոսի Մի և ԸնդհանրԱկԱն
Եկեղեցիին ներդաշնակութիւնը:

Իրապէս քրիստոնեայ հոգիներ սաստիկ կը
ցաւին, երբ տեսնեն Եկեղեցական Պատմութեան
մէջ թէ քրիստոնէութեան առաքելական դա-
րերու պարզութիւնը և մինչեւ առաջին երեք
տիեզերական ժողովներու շրջանը Քրիստոսի
Եկեղեցւոյն մէջ տիրող միաբանութիւնը և

ներդաշնակութիւնը հետզհետէ ի՛նչպէս կը փո-
խակերպուի ատելութեան, տիրելու և հրա-
մայելու յաւակնութեան, որուն հետեւանքով
քրիստոնեայ քրիստոնեայի դէմ կը զինուի ա-
մէնէն դառն, ամէնէն աններելի և ամէնէն
ոչ-քրիստոնեայ ոգիով և արտայայտութիւն-
ներով:

Հայոց Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ այս
տխուր դարազուլսը բացուեցաւ Քաղկեդոնի
Ժողովով, որ տեղի ունեցաւ 451ին:

Ի՛նչ կերպով ալ մեկնուին պատճառները
Հայոց Հմասնակցելուն այս ժողովին, Հայք
չընդունեցան ատոր սրբուածները, ճիշդ անոր
համար որ Քաղկեդոնի ժողովին առջեւ Քրիս-
տոնէութեան հիմը խախտող հերետիկոսական
խնդիր մը չկար, նման Արիսի, Մակեդոնի,
Նեստորի հերետիկոսութեանց: Տիեզերական ա-
ռաջին երեք ժողովները քննած էին Հայր Աս-
տուծոյ, Որդի Աստուծոյ և Ս. Հոգի Աստու-
ծոյ վերաբերեալ վէճերը և տուած էին վերջ-
նական լուծում մը, շատ մեկին բանաձեւերով:

Նեստորականութեան խնդրին վերաբար-
ծումը կար միայն աստուածաբաններու կող-
մէն, այս անգամ սա՛ ձեւի տակ. Յիսուս Քր-
իստոսի մէջ մարդկային և աստուածային բը-
նութիւնները ի՛նչպէս միացած էին: Կիւրեղ
Աղեքսանդրացին, Նեստորի հակառակորդը,
Մի Բնութիւն ՄԱՐՄՆԱՅԵԼՈՅ ԲԱՆԻՆ բացա-
տրութեամբ լուծած էր խնդիրը. Յիսուս Քր-

ըխտոս կատարեալ Աստուած և կատարեալ մարդ էր, և այս երկուքը անշփոթ միաւորութեամբ Մէկ բնութիւն կազմած էին ի Յիսուս Քրիստոս:

Քաղկեդոնի Ժողովի հեղինակներուն համար զոհացուցիչ էր երեւցած Կիւրեղեան բանաձեւը, որ ընդունուած և վաւերացուած էր Եփեսոսի Ժողովին մէջ: Քաղկեդոնի Ժողովին հեղինակները նորէն ձեռք առին երկու բնութեանց խնդիրը, անոր նոր մեկնութիւն տալու և նոր բանաձեւով մը ներկայացնելու համար: Հռոմի Եկեղեցին օգտագործեց առիթը և Լեւոն Պապ (440-461) ՏՈՄԱՐ կոչուած իր ծառայութ աստուածաբանական մենազրութեամբ լուծուած հոչակեց խնդիրը. բայց այդ Տոմարը այնպէս կը մեկնէր ու կը բանաձեւէր երկու բնութեանց միաւորման կերպը ի Յիսուս Քրիստոս որ Կիւրեղեան բանաձեւը (միաւորեալ մի բնութիւն) կ'եղծուէր. այսինքն մարդկային և աստուածային բնութիւնները զատ զատ կը մնային ի Յիսուս Քրիստոս և երկուքին միութիւնը կամ միաւորութիւնը տարտամ կը մնար:

Քաղկեդոնականք աստուածաբանօրէն իրաւունք ունէին երկու բնութեանց որոշումը շեշտելով. որովհետեւ Մի Բնութիւն բանաձեւը, Եւտիքէսի աստուածաբանութեամբ կը յանգէր ա'յնպիսի միութեան մը, որ Յիսուս Քրիստոսի մարմնաւորութենէն յետոյ մարդկայինը կ'ընկուղուէր աստուածայինին մէջ կամ

կը շփոթուէր անոր հետ, մինչդեռ Կիւրեղեան աստուածաբանութեամբ երկու բնութիւնները անխառն և անշփոթ միաւորութեամբ կը միանային ի Յիսուս Քրիստոս:

Աստուածաբանական այս երկու ըմբռնումներուն իրարու հետ բախման մէջ Հայաստանի Եկեղեցին յանդիմանի նկատուեցաւ ԵԻՏԻՔԱԿԱՆ. իսկ Քաղկեդոնի Ժողովը կամ Լեւոնի Տոմարը ընդունողներ՝ Հայ և Ասորի Եկեղեցիներու կողմէն նկատուեցան ՆԵՍՏՈՐԱԿԱՆ. որովհետեւ խօսելով մասնաւորապէս Հայաստանի Եկեղեցւոյն վրայ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարդապետները միշտ նեստորականութեան տեսակէտէ նայեցան Քաղկեդոնի Ժողովին բանաձեւին վրայ և զգուշացան անկէ:

Ահա թէ ո՛ւր է պատմական թիւրիմացութիւնը Քաղկեդոնականներու և ոչ-քաղկեդոնականներու միջեւ, որ անգամ մըն ալ շեշտենք, դժբախտաբար կը տիրէ մինչեւ հիմայ: Որովհետեւ նոյն իսկ այսօր լատին և յոյն աստուածաբաններ և պատմագիրներ, երբ կը գրեն ու կը խօսին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դաւանանքին վրայ, զայն կը ներկայացնեն իբրեւ ԵԻՏԻՔԱԿԱՆ, մինչ իրողութիւնը ան է որ Եւտիքէս սկիզբէն ի վեր նշուած է Հայ Եկեղեցւոյ մէջ և կը նշուուի մինչեւ հիմայ: Այո՛, Հայ Եկեղեցին ՄԻԱԲՆԱԿ է, ընդունինք պահ մը այս բառը, բայց կիւրեղեան մտքով, Կիւրեղեան աստուածաբանութեամբ, որուն

համեմատ երկու բնութիւններ, մարդկային և աստուածային, անշփոթ միաւորութեամբ միեմն ի ֆրիստուս, և ո՛չ թէ եւտիքական մտքով ու աստուածաբանութեամբ, որուն համեմատ մարդկային բնութիւնը ընկուղուած է աստուածայինին մէջ և մէկ բնութիւն եղած Յիսուս Քրիստոսի մէջ:

Այսօր մենք պաղարիւնով կը մօտենանք Քաղկեդոնի ժողովով բանաձեւուած բնութեանց խնդրին՝ իբրեւ պատմութեան պատկանող իրողութիւն, բայց այն ատեն՝ եկեղեցիներու գոյութեան խնդիր մը եղաւ ասիկա: Լատին և յոյն եկեղեցիներ չբաւականացան աստուածաբանական բանավէճով, այլ կայսերական իշխանութիւնն ալ նետուեցաւ վէճին մէջ, իբրեւ պաշտպան հաւատոյ և ուղղափառութեան, և բնութիւն ու ստիպում ի գործ դրուեցաւ ոչ-քաղկեդոնական եկեղեցիներու վրայ, նոյնիսկ անոնց ազգային ինքնուրոյն նկարագիրը եղծելու չափ:

Այս խնդրին պատմութեան մէջ Բիւզանդիոնի եկեղեցին էր որ ամենէն աւելի հետապնդեց, հալածեց Հայոց եկեղեցին, խոստովանելի և անխոստովանելի բոլոր միջոցներով: Նոյն իսկ, ի գին հայ ազգի քաղաքական կեանքին և ազգային գոյութեան, բիւզանդական կայսրեր բռնութիւններ ի գործ դրին հայ կաթողիկոսներու վրայ ցո՛րչափ Բիւզանդիոն տիրեց արեւելքին:

Յետոյ լատին եկեղեցին առանձինն սկսաւ բռնանալ Հայոց և Ստորոց վրայ: Երբ յոյն և լատին եկեղեցին բաժնուած չէին, Յունաց կողմէն եղած ստիպումներ դաւանակցութեան համար, լատին եկեղեցւոյ ալ հաշուին կ'անցնէին. բայց երբ Տիեզերական Եօթներորդ ժողովէն ետքը Յոյն և Լատին եկեղեցիներ ալ զատուեցան իրարմէ, լատին եկեղեցին առանձին գործեց իր հաշուին և շարունակեց իր բռնութիւնները, Հայաստանի եկեղեցիէ քաղկեդոնականացնելու համար, մա՛նաւանդ երբ խաչակրական բանակներ սկսան թափանցել մօտաւոր արեւելք և շփուիլ արեւելքի եկեղեցիներուն հետ:

Խնդիրը այլեւս ելաւ իր աստուածաբանական սահմանէն, և եղաւ տիրապետութեան և հմայքի խնդիր մը յոյն և լատին եկեղեցիներու համար, մա՛նաւանդ պապականութեան համար, որ ամէն գնով և իր բոլոր միջոցներով աշխատեցաւ և կ'աշխատի մինչեւ հիմայ իր հեղինակութեան տակ առնել ոչ-քաղկեդոնական եկեղեցիները, որոնց յառաջապահն է Հայոց եկեղեցին:

Այս գրութեան սահմաններէն և նպատակէն դուրս է նորոգել աստուածաբանական հին խնդիրները: Մեր նպատակն է պատմականապէս ցոյց տալ թէ ինչո՞ւ Հայ եկեղեցին չընդունեցաւ քաղկեդոնականութիւնը և մա՛նաւանդ պապական գերիշխանութիւնը և մնաց հաւատա-

բիմ քրիստոնէական մի և ընդհանրական եկեղեցւոյ առաջին երեք Տիեզերական ժողովներուն, իբրեւ հետեւող, նախկին եկեղեցւոյ հետ, Աղեքսանդրեան Դպրոցի աստուածաբանութեան, որուն տիրող դէմքն եղաւ այս խնդրին մէջ Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացին:

Հայոց եկեղեցիին աստուածաբանական ըմբռնումը լաւ բացատրած ըլլալու համար դիտել կուտանք թէ քրիստոնէական կրօնքի մէջ Հայք նախընտրած են քիչ աստուածաբանել, և տոկմբրու մեկնութեան և բանաձեւման մէջ ընդունած են նուազագոյն չափն ու եղանակը, հաւատարիմ մնալով քրիստոնէական եկեղեցւոյ առաջին երեք տիեզերական ժողովներուն:

Այս է Հայաստանի եկեղեցւոյն պատմական զիրքը հանդէպ յարանուն եկեղեցիներու, որոնց ամէնուն կը տածէ յարգանք և կը ջանաք քրիստոնէական անկեղծ սիրով ամուր պահել իր յարաբերութիւնները անոնց հետ:

Քրիստոնէական եկեղեցիներու իրարմէ ունեցած տարբերութիւնը իրենց աստուածաբանութեան մէջ է, և ո'չ թէ քրիստոնէական հիմնական տոկմբրու մէջ:

Աստուածաշունչը, Ծննդոց Գրքէն մինչև Յովհաննու Յայտնութիւնը, միեւնոյնն է քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ, Յիսուս Քրիստոսի աւետարանը մասնաւորապէս՝ աւետաբանն է ամէնուն, առաջին երեք տիեզերական

ժողովներ բոլոր հին յարանուանական եկեղեցիները իրարու միացնող աստուածաբանական կապեր են: Եւ ասո'նք են էականները, և ասոնց մէջ կ'ըսենք, հետեւելով Ս. Օգոստինոսի, միութիւնը բացարձակապէս իրագործուած է Քրիստոսի մի և ընդհանուր եկեղեցւոյն մէջ:

Վիճելի և երկբայական խնդիրներու մէջ — որոնք մասնաւորապէս աստուածաբանական, վարչական և կարգապահական նկարագիր մը ունին — ՆԵՐՈՂԱՄՏՈՒԹԻՒՆ, իսկ ամէնուն մէջ ՍԷՐ՝ Հայաստանի եկեղեցւոյն համար եղած է *modus vivendi*.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՁ

Աստուածային պաշտամունքը ճոխ է հայ
եկեղեցւոյ մէջ թէ՛ բովանդակութեան և թէ՛
արտայայտութեան (ծէս, արարողութիւն) կող-
մէն:

Ամենօրեայ պաշտամունքը, որ կը բովան-
դակուի ԺԱՄԱԳԻՐՔԻ մէջ, բաժնուած է ինը
ժամերու վրայ, երեք խմբաւորումով.

Ա.— Գիշերային, առաւօտեան և արեւա-
գալ.

Բ.— Երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժա-
մեր.

Գ.— Երեկոյեան, խաղաղական և հան-
գըստեան ժամեր:

Ինը ժամերուն պաշտամունքը ուղղուած
են Ս. Երրորդութեան անձերուն թէ՛ զատ զատ
և թէ՛ համախումբ, ինչպէս նաեւ Յիսուս Քրի-
ստոսի տնօրինական յիշատակներուն և այլ
հոգեւոր խորհուրդներու:

Սաղմոսներ, սաղմոսի ոճով յօրինուած
երգեր, շարականներ, աղօթքներ, սուրբգը-
րական ընթերցուածներ, ասոնցմով կարգա-
ւորուած են ամենօրեայ պաշտամունքը Հայ
եկեղեցւոյ մէջ, ինը ժամերու վրայ: Իր ծագ-
ման մէջ վանական կարգաւորութիւն մըն է
պաշտամունքին ինը ժամերու բաժանմունքը,

այնպէս որ իւրաքանչիւր ժամու պաշտամուն-
քը կը կատարուէր որոշեալ ժամուն, բայց յե-
տոյ երեք խումբի վերածուած է և անընդհատ
իւրարու կը յաջորդեն ժամերը:

Իւրաքանչիւր ժամու պաշտամունքը
ՀԱՅՐ ՄԵՐ աղօթքով կ'սկսի և կ'աւարտի:

ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳ

Ամենօրեայ պատարագ չկայ այժմ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, ո՛չ հանգիստապէս, ո՛չ ալ քահանայից կողմէն առանձինն:

Այսօրուան սովորութեան համեմատ Ս. Պատարագ կը մատուցուի կիրակի և տօնական օրեր քաղաքներու եկեղեցիներուն մէջ, և ի հարկին մասնաւոր պարագաներու մէջ — Հարսնիք, Թաղում, Հոգեհանգստեան պաշտօն եւ այլն:

Հայ Եկեղեցւոյ մէջ միեւնոյն օրը երկու անգամ պատարագ չի մատուցուիր, ո՛չ ալ նոյն եկեղեցիի մէջ մէկէ աւելի սեղաններու վրայ մէկէ աւելի պատարագիչներու միջոցաւ. նոյնպէս՝ քահանայ մը մէկ օրուան մէջ միայն մէկ անգամ կրնայ պատարագել:

Ս. Պատարագի համար սեղան կը հանուի անապակ գինի և անխմոր (բաղարջ) հաց, նշխարի ձեւով, նման լատինականին:

Հաւատացեալները կը հաղորդուին երկու տեսակով ալ. այսինքն պատարագիչը նշխարը կը թաթաւէ բաժակի մէջ և անկէ մաս առ մաս փրցնելով կուտայ հաղորդուողին բերանը:

Եկեղեցւոյ մէջ և քահանաներուն ձեռքին տակ կը պահուի Ս. Հաղորդութիւն՝ գոհացում տալու համար հիւանդներու և անակրն կալ պէտքերու:

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

Ըստ վաղեմի եկեղեցւոյ աւանդութեան Հայ Եկեղեցւոյ մէջ նորածինք պէտք է մկրտուելն ութօրեայ, թէեւ գործնականին մէջ շեղումներ կ'ըլլան այս պայմանաժամէն:

Մկրտութենէն անմիջապէս ետքը կը կատարուի Դրոշմի խորհուրդը մկրտուածին վերայ, և կը տրուի նաեւ Ս. Հաղորդութիւն փոքրիկի շրթանց վրայ հպեցնելով:

Մկրտուողը կնքահալը մը կ'ունենայ միշտ:

Մկրտուողին ձերմակ լաթ կը հագցնեն:

Մկրտութիւնը, ըստ Հայ Եկեղեցւոյ հնաւանդ սովորութեան, պէտք է կատարուի եկեղեցին, անոր հիւսիսային կողմը հաստատուած քարէ աւաղանին մէջ: Բայց, հարկեցուցիչ պատճառներով, տուներու մէջ ալ կրնայ կատարուիլ, մանաւանդ հիմայ ըստ փիւռքի մէջ:

Դրոշմի հետ միացած է Վերջին Օծումն ալ:

Միայն եկեղեցական վախճանեալներու ճակտին և աջ ձեռքին վրայ կը կատարուի վերջին օծումը:

ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Բոլոր ձեռնագրութիւններ եպիսկոպոսներու ձեռքով կը կատարուին եկեղեցւոյ մէջ:

Փոքր աստիճանաւորներու պաշտօնը կը կատարեն հաւատացեալներու զաւակներ, երբեմն ձեռնագրուելով:

Գործնականապէս, այսօր, Հայ եկեղեցւոյ մէջ կայ Սարկաւազ, Քահանայ, եպիսկոպոս և Կաթողիկոս:

Սարկաւազը կը պահուի վանքերու մէջ, իբրեւ թեկնածու կուսակրօն քահանայութեան:

Ամուսնացեալ սարկաւազութիւնը վերջացած է մօտիկ անցեալի մէջ:

Քահանայութիւնը երկու դասակարգ է. ամուրի և ամուսնացեալ:

Ամուրիներ, սկզբունքով, վանքերու մէջ բնակելու են. բայց պէտքը՝ վանոնք ալ բերած է ժողովուրդին մէջ:

Ամուրի քահանաները կը կոչուին ՎԱՐԴԱՊԵՏ (Docteur): Ասիկա պաշտօն մըն է, որ մասնաւոր արարողութեամբ կը տրուի պատրաստուած, գիտուն մարդոց:

Քահանան, եպիսկոպոսը և Կաթողիկոսը ձեռնագրութենէն ետքը Օծում կ'ընդունին, ինչպէս որ պիտի տեսնենք:

Քահանան կը ձեռնագրուի եպիսկոպոսէն

և եպիսկոպոսը կը ձեռնագրուի կաթողիկոսէն, որուն առջնութեակայ են երկու եպիսկոպոսներ:

Կաթողիկոսը կը ձեռնագրուի երկոտասան եպիսկոպոսներէ, ի հարկին անկէ պակաս թիւով եպիսկոպոսներ կը ձեռնագրեն:

Պատրիարքներ (Երուսաղէմի, Կ. Պոլսի) ձեռնագրութիւն, օծում չունին:

Անոնք եպիսկոպոսներ են, որ երբ պատրիարք ընտրուին, *ipso facto* Արքութեան տիտղոսը կ'առնեն կաթողիկոսէն:

Հանդիսաւորութեան համար բոլոր ձեռնագրութիւնք, Սարկաւազէն մինչեւ Կաթողիկոս, Ս. Պատարագի հետ կը կապուին:

Սարկաւազի և քահանայի ձեռնագրութեան առթիւ պատարագիչ է ձեռնագրող եպիսկոպոսը:

Եպիսկոպոսի ձեռնագրութեան առթիւ պատարագիչ է ձեռնագրող Կաթողիկոսը:

Իսկ կաթողիկոսական ձեռնագրութեան առթիւ պատարագիչ է նոյն ինքն Կաթողիկոսը:

Ամուսնացեալ քահանայից ապրուստը կը հոգայ ժողովուրդը:

Կուսակրօն քահանաներ և եպիսկոպոսներ որ ժողովուրդին մէջ կը դործեն, ամսական թոշակ մը կը ստանան եկեղեցւոյ սնտուկէն:

Վանականները կ'ապրին վանքերու արգիւնքներով:

ԻՆՉ ԻՆՉ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատարագիչներ Ս. Պատարագի կը պատ-
րաստուէին պահօք, աղօթիւք, հսկումով: Ա-
մուսնացեալ քահանաներ, ամուսնական ժուժ-
կալութեամբ, բնաշխարհի մէջ 15 օր եկեղեցին
կը գիշերէին:

Հաւատացեալներ ծոմ պէտք է ըլլան Ս.
Հաղորդութիւն առնելու համար:

Փափաքողներ կրնան հաղորդուիլ երբ որ
ուզեն, նախապէս խոստովանանք ըլլալով
քահանային:

Հինգ մեծ տօներուն (Ծնունդ, Զատիկ,
Վարդավառ, Աստուածածին, Խաչ) կը հաղոր-
դուի հայ հաւատացեալը ընդհանրապէս: Ծը-
նունդին և Զատիկին է որ մասնաւորապէս հայ
ժողովուրդը կը հաղորդուի բարեպաշտիկ պա-
տրաստութեամբ և ջերմեռանդութեամբ:

Ամուսնացող զոյգեր, ըստ վաղեմի սովո-
րութեան, պէտք է նախապէս խոստովանուին
և հաղորդուին:

Թաղման կարգը Հայոց մէջ կը կատարուի
տունը, եկեղեցին և գերեզմանները:

Հայք իրենց մեռելները կը թաղեն հողի
մէջ: Այժմ կեանքի նորագոյն պայմաններու
մէջ, մասնաւորապէս Եւրոպա և Ամերիկա, բարե-
կեցիկներ նկուզը կը դնեն իրենց ննջեցեալնե-
րը կամ ալրել կուտան:

ՏՕՆԻ ԵՒ ՊԱՇԹԻ ՕՐԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՉ

Տօներ երկու գլխաւոր խումբեր ունին Հայ
Եկեղեցւոյ մէջ. Տէրո՞ւնի և ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՅ:

Տէրո՞ւնի են Յիսուս Քրիստոսի անձին և
յիշատակներուն վերաբերեալները. այսինքն
Կիրակի օրեր, Ծնունդ, Զատիկ, եւայլն:

ՄԱՐՏԻՐՈՍԱՅ են սուրբերու վերաբերեալ
տօներ:

Հայ Եկեղեցւոյ մէջ Տօները դասաւորուած
են եօթնեակներու վրայ և ո՛չ թէ ամսաթի-
ւերով, բացի հետեւեալներէն, որ հաստատուն
ամօօր ունին, և կը կատարուին որ օր ալ հան-
դիպին եօթնեակի մէջ:

1. Յունուար 6, Ծնունդ և Աստուածա-
յայտութիւն:

2. Յունուար 13, Անուանակոչութիւն կամ
թիւիատութիւն:

3. Փետրուար 14, Տեառնընդառաջ:

4. Ապրիլ 7, Աւետումն Աստուածածնի:
Այս չորսը հին են Հայ Եկեղեցւոյ մէջ. իսկ
հետեւեալ երեքը յետոյ ներմուծուած են հե-
տեւելով յոյն եկեղեցւոյ:

5. Յուլիւն Ս. Աստուածածնի, Դեկ-
տեմբեր 9:

6. Ծնունդ Ս. Աստուածածնի, Սեպտեմ-
բեր 8:

7. Ընծայումն Ս. Աստուածածնի, Նոյեմբեր 21:

Մնացած բոլոր տօները շարժական են եօթնեակներու վրայ, Զատիկի 35 օրեայ շարժականութեան համեմատ, դէպի ետ կամ դէպի յառաջ:

Միայն Աստուածածնի Վերափոխման և Ս. Խաչի վերացման տօները թէեւ հաստատուն ամսաթիւ ունին, առաջինը Օգոստոս 15 և վերջինը Սեպտեմբեր 14, բայց Հայ Եկեղեցին հանդիսաւորութեան համար զանոնք կը տօնէ Օգոստոս 15ի և Սեպտեմբեր 14ի մերձաւորագոյն կիրակիները:

Խաչի երեւման տօնն ալ, որ անշարժ կը կատարուէր Մայիսի 7ին, այժմ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ կը տօնուի Զատիկի Ե.րդ կիրակին:

Պահոց օրերն ալ կը բաժնուին երեք խումբերու.

ա.— Օրապահքեր, Չորեքշաբթի և Ուրբաթ օրերը:

բ.— Շաբաթապահքեր, մեծ տօները կանխող եօթնեակներ:

գ.— Մեծպահք:

Հայ Եկեղեցին սրբոց տօն չի կատարեր վերոյիշեալ պահոց օրերուն, բացի քանի մը շաբաթապահքերէ, որոնք Տէրունի մեծ տօները չեն կանխեր, ինչպէս նաեւ քառասնորդաց — մեծ պահոց — շաբաթ օրերէն:

Պահոց օրերը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ օրերն

են ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ. ժամերգութիւնը ըստ այնմ կարգադրուած է:

Չորեքշաբթի օրերը մասնաւորապէս Ա. ՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ յատկացուած են. իսկ ուրբաթ օրերը՝ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ կամ մեռելոց յիշատակին:

Այն կիրակիները, որոնց կը զուգադիպէ ուրիշ տէրունի տօն մը, կ'ըսուի ջուխտակ կամ զոյգ կիրակի:

Սրբոց տօներ, մա'նաւանդ նշանաւորները, թէեւ սկզբունքով մէկիկ մէկիկ կը տօնուին Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, բայց եօթնեակներու շարժականութեան հետեւանքով, անոնցմէ ոմանք քով քովի կը բերուին և միասին կը տօնուին:

Տարուան ընթացքին Հայ Եկեղեցին 120—130 օր նուիրած է սրբոց տօներուն, իսկ 150—157 օր պահոց կամ ապաշխարութեան:

ՍՐԲՈՑ ՏՕՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Հայ եկեղեցւոյ մէջ տօնելի սրբոց ցանկին մէջ Երեք Տիեզերական Ժողովներու Հայրերէն զատ, 200է աւելի անուններ կան, որոնք կը պատկանին Քրիստոնէական եկեղեցւոյ Բ-Ձ դարերուն, իսկ շատ սահմանափակ է հայ սուրբերու ցանկը:

Երբ Հայ եկեղեցին այսչափ բազմութեամբ կը տօնէ քրիստոնէական հին եկեղեցւոյ վերաբերեալ սուրբերը, ատով ալ կը հաստատէ թէ ինքն Քրիստոսի ՄԻ և ԸՆԴՀԱՆՐԱՍԿԱՆ եկեղեցւոյն վաղեմի անդամն է:

Քոյր եկեղեցիներ Հայաստանի եկեղեցիին սուրբերէն միայն Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը կը տօնեն:

Հայ եկեղեցին կը տօնէ նաեւ Հին Ուխտի վերաբերեալ և Յիսուս Քրիստոսի Ժամանակակից անձերու տօները, նոյն իսկ Երկնային Զօրաց կամ Հրեշտակաց տօնը, ինչպէս նաեւ ՀՆՈՑ ԵՒ ՆՈՐՈՑ, ՅԱՅՏԻՑ ԵՒ ԱՆՅԱՅՏԻՑ խումբին մէջ համաքրիստոնէական եկեղեցւոյ այն սուրբերը, որոնց անունները գրուած են կենաց դպրութեան մէջ:

Քրիստոնէական լայնածաւալ ըմբռնումով և կրօնական բարձր ոգիով է որ դարձեալ Հայ եկեղեցին կ'աղօթէ քրիստոնէական հաւատքի

պահպանութեան համար, արեւելքէն արեւմուտք, հիւսիսէն հարաւ, ինչպէս նաեւ «ամենայն աշխարհի» խաղաղութեան համար:

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐԲԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Դիտել տուած էինք վերագոյն (էջ 19) թէ Ս. Գիրքը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ ասորերէն և յունարէն կը կարգացուէր՝ հայերէն այբուբենքի ղիւտէն յառաջ. որովհետեւ հայերէն լեզու կար, բայց հայերէն գիր չկար: Հայ վարդապետներ եկեղեցւոյ մէջ կարգացուած կը տորները կը վերածէին հայերէնի, և ասիկա տաժանելի աշխատանք մը եղած էր թէ՛ ընթերցողներու և թէ՛ ունկնդիր ժողովուրդի համար:

Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ, Հայոց Վառաշապուհ թագաւորին հովանաւորութեամբ, յաջողեցան վերջապէս գտնել հայերէն այբուբենքը (395-416) և ձեռնարկեցին Ս. Գիրքը թարգմանել հայերէնի, ամէնէն յառաջ ձեռք առնելով եկեղեցւոյ մէջ կարգացուած կտորները:

Իսկ 432էն, այսինքն Եփեսոսի ժողովէն յետոյ, երբ իրենց աշակերտները, որք Ռիւզանդիոն ղրկուած էին, թէ՛ զօրացնելու իրենց յաւնարէնը և թէ՛ հայերէնի թարգմանելու Ս. Հարց գործերը, վերագարձան Հայաստան, իրենց հետ բերելով Ս. Գիրքի Եօթանասնից թարգմանութեան ընտիր օրինակ մը, ասորի համեմատ սրբազրուեցան նախապէս

թարգմանուած կտորները և մնացեալներն ալ թարգմանուեցան, միշտ ըստ ԵՕԹԱՆԱՍՆԻՑ և ամբողջ Ս. Գիրքը, Ծննդոց Գիրքէն մինչեւ Յովհաննու Յայտնութիւնը, հայացաւ և սկըսաւ տարածուիլ հայ ժողովուրդին մէջ:

Հայ ժողովուրդի մէջ շուտով տարածուեցաւ Հայերէն Սուրբ Գիրքը, մանաւանդ Նոր Կտակարանը: Ամբողջական Սուրբ Գիրքի հայերէն հնագոյն ձեռագիրները չեն հասած մեզի. միայն 12րդ դարէն կան հազուադիւրս օրինակներ. իսկ Զորս Աւետարանի հնագոյն ձեռագիրներէն 2 հատ հասած են մեզի Թրքէն մնացած:

Հայ Պատմագիր մը, Ստեփանոս Օրբելեան (†1304) կ'ըսէ թէ Սիւնեաց Նահանգին մէջ, որուն Արքեպիսկոպոսն էր ինք, 10,000 օրինակ Սուրբ Գիրք կար, անշուշտ մեծ մասամբ Նոր Կտակարան:

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅՈՑ ՄԷՁ

Կիւթէնպէրկի գիւտը շուտով հետաքրքրեց Հայերը, որոնք նոյն իսկ 1512էն սկսեալ մանր մանր գործեր տպագրեցին Վենետիկի մէջ:

Աստուածաշունչի առաջին տպագրութիւնը կատարուեցաւ Հոլանտայի Ամսթէրտամ քաղաքին մէջ, Յակոբ Կաթողիկոսի հրամանով և Երեւանցի Ոսկան Արքեպիսկոպոսի ձեռքով 1666ին, պատկերազարդ գեղեցիկ հրատարակութիւն մը, որմէ քանի մը օրինակ մագաղաթի վրայ ալ տպագրուած է. այս մագաղաթէն մէկ օրինակ կը պահուի Երուսաղէմ, Հայոց Ս. Յակոբեանց Վանքի մատենադարանին մէջ: Բանասիրօրէն անխնամ է այս առաջին հրատարակութիւնը, որ նոյնութեամբ տպագրուեցաւ 1705ին Կ. Պոլսի մէջ: Վենետիկի Միսիթարեան Միաբանութեան հիմնադիր Միսիթար Աբբայ, 1733ին հրատարակեց դարձեալ պատկերազարդ աւելի խնամեալ Աստուածաշունչ մը. իսկ առաջին ընտիր հրատարակութիւնը կատարեց Հ. Յովհաննէս Զօհրապեան 1805ին, Վենետիկ, ըստ հնագոյն ընտիր ձեռագրաց: Ս. Գիրքը տպագրուեցաւ նաեւ Ս. Պետերբուրգ (1817) Սլրամփուր (1817) և Վենետիկ (1860), նշանաւոր հայկա-

բան Հ. Արսէն Բագրատունիի խնամքով: Հնգամատեանը առանձին տպագրուեցաւ 1892ին Կ. Պոլսի, Սուրբ Գրոց Ամերիկեան Ընկերութեան ծախքով, նոյն ընկերութիւնը ամբողջ Ս. Գիրքը հրատարակեց 1895ին, Կ. Պոլսի, ըստ եբրայական կանոնի: 1902ին էջմիածնի մէջ ձեռնարկ մը եղաւ քանի մը ֆորմա միայն լոյս տեսաւ իբրեւ փորձ և գործը մնաց անկատար:

Իսկ ամբողջ Աստուածաշունչի աշխարհաբարը և հայերէն տառերով թիւրքերէնը՝ թրքախօս Հայոց համար, ինչպէս նաեւ Նոր Կտակարանը, նոյն լեզուներով, չատ անգամ տպագրուած է 1800ական թուականներէն ի վեր Սուրբ Գրոց ամերիկեան և անգլիական ընկերութեանց կողմէն՝ Նիւ Եորք, Կ. Պոլսի և Զմիւռնիա:

Հայք ունին նաեւ Ս. Գրոց բառգիրք կամ Համաբարբառ, զոր պատրաստած է Երուսաղէմի Ս. Յակոբ Վանքի Միաբան՝ Աստուածատուրեան Թագէտս Վրգ.: Այս գործը լոյս տեսաւ նոյն վանքի տպարանէն 1895ին: Իսկ անկէ յառաջ, 1848ին, Զմիւռնիոյ մէջ հրատարակուեցաւ միայն Նոր Կտակարանի համաբարբառը Ամերիկացիներու կողմէ:

Հայք կը սիրեն Ս. Գիրքը, և սկիզբէն ի վեր Ս. Գրոց մասին գրուած մեկնութիւնները, ինչպէս Ս. Եփրեմի և Յովհան Ոսկերեանի գործերը հայերէնի թարգմանուած

են, գրեթէ զուգընթաց Ս. Գրոց հայերէն թարգմանութեան: Ասկէ զատ Հայ Եկեղեցւոյ վարդապետներ իրենք ալ գրած են մեկնութիւններ և Ս. Գրոց պատմութիւններ մինչեւ մեր օրերը:

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Ս. Գրոց ընթերցումները հաստատուն ձեւ մը առած են Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, այնպէս որ տարուան բոլոր տեւոզութեան մէջ ամէն օր կարդացուելիք կտորներ զատուած են, ընդհանրապէս երեք բաժանումով. մարգարէական, առաքելական և աւետարանական: Երբեմն երեք խումբէն ալ մէկէ աւելի ընթերցուածներ գրուած են՝ օրուան պատշաճին համեմատ, և ասոր հակառակ երբեմն ալ մարգարէական և առաքելական ընթերցուածներ զեղչուած են, իսկ աւետարանական ընթերցուածներ անխափան են:

Ս. Գիրքէն եկեղեցւոյ մէջ կարդացուելիք բոլոր ընթերցուածներ ամփոփուած են մեծ հատորի մը մէջ, որ կը կոչուի ՃԱՇՈՅ, որովհետեւ ընթերցուածները առ հասարակ ճաշու ժամուն կը կարդացուին Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, բացի հանդիսաւոր և մասնաւոր պարագաներէ, ուր Ս. Գիրքէն աւուր պատշաճի կտորներ կը կարդացուին առտու և երեկոյ ալ:

Դարձեալ ուշագրաւ է որ, Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, որոշուած են Ս. Գիրքէն այն բոլոր կտորները, որոնք կը կարդացուին Մկրտութեան, Պսակի և Թաղման, եւայլ ծիսական և արարողական առիթներով և ամփոփուած են ՇԻՍԱՐԱՆ կամ ՄԱՇՏՈՅ կոչուած հատորներու մէջ:

ՔԱՐՈՉԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՉ

Շատ յարգի է քարոզութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ և կը տրուի ժողովուրդին լեզուով և Քարոզին նիւթը սուրբգրական եղած է սկիզբէն այնպիսի գաղափարներէն ձեռով մը, որ մշակուած է մանաւանդ Յովհան Ոսկեբերանի Օմեյիներով: Բնաբան մը Սուրբ Գիրքէն աւելը պատշաճի, և անոր բացատրութիւնը կամ մեկնութիւնը:

Քարոզը առ հասարակ կը յաջորդէ Սուրբ Գրոց մարդարէական և առաքելական ընթերցուածներուն, և յետոյ կը կարդացուի Աւետարանը, որմէ յետոյ անխափան ՀԱՒԱՏԱՄԲը: Ս. Պատարագի ընթացքին, ՀԱՅՐ ՄԵՐԷՆ՝ անմիջապէս յառաջ կը տրուի քարոզը:

Մօտիկ անցեալի մէջ, շատ տեղեր, մեծ պահոց շրջանին մա'նաւանդ, քարոզ կը տրուէր կիրակի երեկոները և հինգշաբթի կէսօրները, այս վերջինները կանանց համար:

Քարոզներու նիւթ կ'ըլլան նաեւ տնօրինական կամ սրբոց տօները:

Այսօրուան ձեւը քարոզին՝ մերթ սուրբ գրական բնաբանի մը վրայ, մերթ առանց բնաբանի, կրօնական կամ բարոյական նիւթի մը ընդլայնումն է, պատշաճեցուած ժողովրդի առօրեայ գործնական պէտքերուն:

Քարոզ տալու իրաւունքը Հայ Եկեղեցւոյ

մէջ վերապահուած է ՎԱՐԴԱՊԵՏներու, որովհետեւ կը մտածուի որ անոնք մասնաւորապէս պատրաստուած են Աստուծոյ խօսքը և եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը լաւ հասկընալու և լաւ հասկցնելու համար:

Բայց հիմայ, քիչ շատ խօսելու յարմարութիւն և կարողութիւն ունեցող բոլոր եկեղեցականներ կը քարոզեն:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հայ. Եկեղեցւոյ Հայրերը Ս. Գրոց ամբողջական թարգմանութենէն յառաջ և յետոյ, կամ անոր զուգընթաց, հայերէնի թարգմանած են Ասորի և Յոյն Եկեղեցւոյ նշանաւոր Հայրերուն սուրբգրական և կրօնական գործերը, առանց մոռնալու նաեւ անոնց փիլիսոփայական և պատմական գործերը: Եւ այս թարգմանութեանց շնորհիւ պահուած են, զորօրինակ, Ս. Եփրեմի ՀԱՄԱՅԱՐՅԱՌը և Եւսեբիոսի Գրոնիկոնին կարեւոր մէկ մասը, որոնց բնագիրները կորսուած են:

Եփրեմ, Բարսեղ, Գրիգոր Աստուածաբան, Աթանաս, Ոսկեբերան, Սեբերիանոս, Կիւրեղներ, Պարսիկ Ափրատտ (Ձգօն), Եւսեբիոս, Փիլոն, Եւայլն, Եւայլն, Երգ դարէն սկսեալ վերածուած են հայերէնի:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հայ ժողովրդային ազգային մատենադրութիւնն ալ ճոխ է: Պատմական և կրօնական ճիւղեր չատ մշակուած են: Խորենացի Մովսէս կը նկատուի հայ ազգին պատմահայրը: Բացի հայ գիտուններէ, Եւրոպացի հայագէտներ, Հայոց պատմութիւնը գրեթէ իր ամբողջութեան մէջ ծանօթացուցած են Եւրոպայի, բնագիրներու թարգմանութեամբ և ուսումնասիրութիւններով: • Յրանսացի, անգլիացի, գերմանացի, աւստրիացի, իտալացի, ռուս, և ամերիկացի գիտնականներ, նուիրուած են հայ ժողովրդին քաղաքակրթական արժէքները ծանօթացնելու Եւրոպայի գիտական աշխարհին:

ՀԱՅ ՅԱՐԱՆՈՒԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑՈՅ ՄԷՋ

Քաղկեդոնի ժողովին թուականներէն ի վեր Բիւզանդիոն և Հռոմ հետամուտ եղան որ Հայաստանի Եկեղեցին դաւանակցութեամբ և վարչականօրէն ենթարկեն իրենց աղգեցութեան:

Շատ տխուր է նկարագրութիւնը այս խնդիրներուն Հայոց պատմութեան մէջ:

ՀԱՅ-ՀՈՒՈՄՆԵՐ

Բոլորովին ամուլ չմնաց Բիւզանդիոնի այս քաղաքականութիւնը. շատ Հայեր ընդունեցան Յոյն Եկեղեցւոյ դաւանանքը: Ասոնք ՀԱՅ-ՀՈՒՈՄ կը կոչուին. այսինքն աղգաւ Հայ են, հայերէն կը խօսին, բայց յունադաւան են եկեղեցւոյ: Հետզհետէ նոյն ինքն Յոյներու հետ ձուլումի հետեւանքով նուազած է Հայ-Հոռոմներու թիւը 1915էն յառաջ: Այդ թուականէն ի վեր անձանօթ կը մնայ մեզի Հայ-Հոռոմներու թիւն ու վիճակը:

ՀԱՅ-ԿԱԹՈՒԼԻԿՆԵՐ

Հռոմի Եկեղեցին ալ շատ հետապնդեց Հայերը, իր բոլոր միջոցներով, որպէս զի լատին-

նացնէ հայ ժողովուրդը: Խաչակիրներու ժամանակ մա'նաւանդ Կիլիկիոյ Հայ թագաւորները, պապերու քաղաքական ոյժէն և աղգեցութենէն օգտուելու համար համակերպեցան անոնց պահանջներուն և նոյն իսկ գանուեցան կաթողիկոսներ և եպիսկոպոսներ, որոնք շատ յառաջ գացին հայ արքունիքի լատինասիրական քաղաքականութեան մէջ. բայց այս բոլոր շարժումները տկարացան և անհետացան գրեթէ Կիլիկեան թագաւորութեան կործանումով:

Ժ.Ի. դարուն, Յովհաննէս ԻԲ. Պապի ատեն, Բոլոնիացի Բարթոլոմէոս, Պարսկաստան ղրկուեցաւ առաքելական պաշտօնով: Սա ճարպիկ և եռանդուն քարոզիչ, պարսկերէնի հետ հայերէն ալ սորվեցաւ, Հայաստանի մէջ վանք և դպրոց հաստատեց, իր շուրջ հաւաքուեցան ուսումնաժարաւ երիտասարդ հայ հոգեւորականներ, որոնցմէ Յովհաննէս Քոնեցի և Յակոբ, բոլորովին առինքնուեցան լատին վարդապետէն, և բազմացուցին իրենց հետեւողները: Այս ժամանակէն կը սկսի լատին միսիոնէրներու ախրհնարիք թափանցումը Հայոց մէջ:

Բարթոլոմէոսի Դպրոցէն յառաջ եկաւ Միսիոններու կամ Միսիոնողներու (Unitor) շարժումը, որուն նպատակն էր Հայաստանի Եկեղեցին միացնել Հռոմի Եկեղեցւոյն:

Հռոմի համբաւը, այն ատեն իբրեւ կեդ-

րոն նոյն իսկ եւրոպական քաղաքականութեան, շատերը հրապուրեց հայ ժողովուրդէն, և Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետութեան բարձր դասակարգէն դէմքեր, որոնք թղթակցութիւններ ըրին պապերու հետ, յարաբերութիւն մշակեցին, խոստումներ տուին միանալու միշտ այն ակնկալութեամբ որ հայ ժողովուրդը շնորհիւ պապերու ազդեցութեան և պաշտպանութեան, տէր պիտի ըլլար քաղաքական տանելի կացութեան մը:

Հայերը այնքան հարստահարուած էին և կը հարստահարուէին ալլադաւան բռնապետներէն որ իրենց ազգային և քաղաքական կեանքին ապահովութեան համար պատրաստ էին ամէն զիջում ընել:

Այս իրողութեան փաստը արձանագրած է նոյն ինքն պապական նուիրակ մը, Սիդոնի Արքեպս. Լէոնարդոյ Աբէլ, որ Գրիգոր ԺԳ Պապի կողմէն ղրկուած էր Կիլիկիոյ կողմերը Հայոց միութիւնը յաջողցնելու համար՝ 1583ին:

Լէոնարդոյ Կիլիկիոյ մէջ շատ աշխատեցաւ իրեն յանձնուած պաշտօնը կատարելու համար, տեսնուեցաւ Կիլիկիոյ Ազարիա և Խաչատուր Կաթողիկոսներուն և ժողովուրդին աշխարհական երեւելիներուն հետ, և հասկցաւ որ հայ ժողովուրդը ա՛յն ատեն միայն պիտի ընդունի լատին դաւանութիւնը, երբ պապը ազատէ զիրենք տիրող հարստահարութենէն:

Աբէլ Լէոնարդոյ իր տեղեկագիրը իտալե-

րէն լեզուով խմբագրեց և ղրկեց Գրիգոր ԺԳ-ի յաջորդ Սիքստոս Ե. Պապին (†1590):

Այդ տեղեկագիրն Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը Adolphe d'Avril հրատարակեց *Revue de l'Orient Chrétien*ի մէջ (1898, էջ 202-203 և 328-334), ուր կը շեշտէ Հայոց կողմէ տրուած սա պատասխանը. «*Délivrez nous de la tyrannie sous laquelle nous vivons, alors nous deviendrons latins (catholiques); vous serez alors maîtres de nos corps et de nos âmes et nous ferons ce que vous nous commanderez*».

Պապականութիւնը կարող չէր ազատել հայ ժողովուրդը բռնապետներու հարստահարութենէն: Հայ ժողովուրդը լատին չեղաւ. բայց լատինացող Հայեր եղան, եկեղեցական թէ աշխարհական, ոմանք ուսման սիրուն, ոմանք անձնական հանգստի և փառքի սիրուն, ոմանք շահու համար և թերեւս ոմանք ալ համոզումով(*):

(*) H. Gelzerի սա՛ զիտողութիւնը ուղարկու է:

—«Հռոմէական եկեղեցւոյ հետ միացեալ Հայեր Խաչակրաց ժամանակէն եւ Միաբանողներէն սկսեալ ցայսօր կան, եւ կամաց կամաց, բայց ոչ շատ կ'անին: Թէ՛ Էջմիածնի եւ թէ՛ Սոյի բազմաթիւ կաթողիկոսներ Հռոմայ հետ յարաբերութեան մէջ մտած են: Իրենց հպատակութեան յայտարարութիւններուն վաւերականութիւնը մեծաւ մասամբ ստրակուսական է, եւ ապամովպէս անկեղծութիւնը ստրակուսական է»: (Ըստ հայ թարգմանութեան

Ամէն պարագայի մէջ Հռոմի Եկեղեցւոյն
ենթարկուող Հայեր կէս ծածուկ, կէս յայտնի
կեանք մը ունեցան և իբրեւ ըմբոստ Հոգեւոր
Իշխանութեան դէմ պետական ու ժողհալածուե-
ցան մա'նաւանդ Թիւրքիոյ մէջ: Կ. Պոլսի լա-
տինացած Հայերը աքսորուեցան ներքին դա-
ւառները, և վերջապէս Սուլթան Մահմուտի
կառավարութիւնը, եւրոպական պետութեանց
միջնորդութեամբ, ճանչցաւ այս հատուածեալ
Հայերը իբրեւ ՔԱԹՈՒԼԻԿ ՄԻԼԼԷԹԻ, Ազգային
Պատրիարքարանէ անկախ հասարակութիւն մը,
առանձին արքեպիսկոպոսական Աթոռով,
1830ին:

ՀԱՅ-ԿԱԹՈՒԼԻԿ ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՌԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Բայց այս պաշտօնական ճանաչումէն յա-
ռաջ, ուրիշ շարժում մը կը կազմակերպուէր
Լիբանանու մէջ, Հալէպի առաջնորդ Արծիւ-
եան Աբրահամ Եպիսկոպոսի ձեռքով, որ սըր-
տանց յարած էր Հռոմի Եկեղեցւոյն, թէեւ կը
ներկայանար իբրեւ Եպիսկոպոս Հայաստան-
եայց Եկեղեցւոյ:

1735-36 թուականներուն Լիբանանու մէջ
Մար Ճըրճո Աւքար վանքը ձեռք բերին Ար-

Պալէմբերեանի: Տե՛ս Ազգային Մատենադարան,
Իե. Հմտ. Պատ. Հայոց, (էջ 71):

ծիւեան և անոր կուսակիցները: Հո'ն հաստա-
տեցին միաբանութիւն մը ըստ կանոնի Մարօնիդ
կրօնաւորաց Սրբոյն Անտոնի: Յետոյ 1749ին
տիրացան Զմմարի և հո'ն փոխադրուեցան:

1740, Նոյեմբեր 26ին Աբրահամ Արծիւ-
եանը պատրիարք ընտրեցին: 1742ին Արծիւ-
եան Հռոմ գնաց, ուր Դեկտեմբեր 8ին պալիոմ
ընդունեցաւ Բենետիկտոս ԺԴ. Էն Պասրիարք
Կիլիկիոյ տիտղոսով: Յաջորդ տարին, Հռոմէ
վերադարձին, Կ. Պոլիս ուղեց հանդիպել Ար-
ծիւեան, բայց չյաջողեցաւ՝ Ազգային Պատ-
րիարքարանի ընդդիմութեան պատճառաւ:

Արծիւեանի (†1749) յաջորդեցին Լիբանա-
նու մէջ Յակոբ Յովսէփեան, Միքայէլ Գաս-
պարեան, Բարսեղ Ավգատեան, Գրիգոր Բիւ-
փէլեան, Գրիգոր Ճէրանեան, Արծիւեանէ
սկսեալ ամէնքն ալ ՊԵՏՐՈՍ Ա. Բ. Գ. Դ. Ե.
Զ. տիտղոսով:

Լիբանանու պատրիարքները չկրցան ի-
րենց իրաւասութիւնը ծաւալել Պոլսի արքե-
պիսկոպոսութեան վրայ, որուն հաստատումը
կը զուգադիպէր Գրիգոր Ճէրանեանի պատ-
րիարքութեան միջոցին:

1830ին, Յունվարին Սուլթան Մահմուտի
հրավարտակով հայ կաթոլիկութիւնը պաշտօ-
նապէս ճանչցուեցաւ թիւրք կառավարու-
թեան կողմէ, հալածանքը դադրեցաւ, և Պիոս
Ը. օգտուելով առիթէն, հայ կաթոլիկներու
համար արքեպիսկոպոսութիւն հաստատեց Կ.

Պոլսի մէջ, 1830 Յուլիս, պաշտօնի կոչուեցաւ Անտոն Նուրիճան, որուն իրաւասութիւնը կը տարածուէր Փոքր Ասիոյ ներքին կողմերը, առանց դպչելու Զմմառի պատրիարքութեան իրաւասութեան: Մինչեւ 1866 այսպէս շարունակեց կ. Պոլսի պատրիարքութիւնը, երբ Անտոն Հասուն գրաւեց կ. Պոլսի Աթոռը և պատրիարք ընտրուեցաւ: Պիոս Թ. 1867ին վաւերացուց անոր պաշտօնը իր Rever-surus կոնդակով, տալով անոր Պատրիարք կիսկիոյ տիտղոսը, որով ինքնին կը ջնջուէր Զմմառի Աթոռին այդ տիտղոսով իրաւասութիւնը: Այս կարգադրութեան հետեւանքով կ. Պոլիս եղաւ հայ-կաթողիկ պատրիարքութեան կեդրոնը մինչեւ 1915, Մեծ Պատերազմ, որմէ յետոյ, զարձեալ Հռոմի կարգադրութեամբ, Պօղոս-Պետրոս Թէրզեան, որ կ. Պոլսի Աթոռին վրայ վերջին հայ կաթողիկ պատրիարքն էր, փոխադրուեցաւ Պերուք:

Թէրզեան յետոյ Հռոմ գնաց, ուր վախճանեցաւ և Պերուքի մէջ իրեն յաջորդ ընտրուեցաւ Արքիարքեան Աւետիք Արքեպիսկոպոս, որ արդէն առաջնորդ էր Պերուքի և վարեց նաեւ Թէրզեանի ատեն ընդհանուր փոխանորդի պաշտօնը:

Հռոմ ուժ տուաւ հայ-կաթողիկ պատրիարքութեան Պերուքի մէջ և իր ծախքով շինեց պատրիարքարան մը էջրէֆիէի բարձունքին վրայ:

ՀԱՅ-ԲՈՂՈՒԹԱԿԱՆՔ

1831էն ի վեր Ամերիկայի Ժողովական Եկեղեցիներու Միութեան կողմէն միասնաբար ներդրուեցան կ. Պոլիս և Իզմիր, և հետզհետէ ներքին գաւառներ, բողոքականութիւն քարոզելու համար խալամներու:

Անոնք չյաջողեցան քրիստոնէութիւն քարոզել խալամներուն, և հետեւաբար մտան հայ Ժողովուրդին մէջ, անոր հասկնալի լեզուով սուրբ գիրք հրատարակեցին, այսինքն աշխարհաբար և հայերէն գիրերով թիւրքերէն. նոյն ատեն սկսան դպրոց և հիւանդանոց հիմնել: Անատոլուի տնտեսական կեանքի խեղճութեան և կրթական կեանքի թշուառութեան մէջ, Ամերիկացիներուն կողմէն ընծայուած այս բոլոր նորութիւններ, բնական է, հրապուրեցին աղքատ և ուսումնաձաճարաւ հայութիւնը: Ամերիկացի միսիոնարներ մարդասիրական այս ծառայութիւնները խայծ ըրին մարդորոտութեան հայ Ժողովուրդին մէջ:

Կ. Պոլսի Հայ Պատրիարքարանը, ինչպէս որ հակառակած էր կաթողիկոսութեան և հալածած կաթողիկները, նոյնպէս հակառակեցաւ բողոքականութեան և հալածեց բողոքականութիւնը, նոյն իսկ պետական ուժով. բայց վերջապէս թիւրք կառավարութիւնը հայ բողոքականութիւնն ալ ճանչցաւ իբրեւ ուրոյն հասարակութիւն, որ ունեցաւ իր ազգապետը,

առւթանական ֆէրմանով հաստատուած (1850):

Այս ազատութենէն յետոյ մանաւանդ ա-
մերիկացի միսիօնարներ զարկ տուին իրենց
գործունէութեան: Կ. Պոլլիս, Իզմիր, Անթէպ,
Խարբերդ, Մարզուան, Մարաշ, գոլէճներով,
հիւանդանոցներով, երկսեռ վարժարաններով,
աստուածաբանական դպրոցներով օժտուեցան:

Այս պայմաններու մէջ է որ բողոքակա-
նութիւնը մուտք գտաւ Հայոց մէջ և զար-
գացաւ:

Ուշագրաւ է այս երեւոյթը որ բողոքա-
կանութեան յարող Հայերու թիւը աւելի բար-
ձր էր քան կաթողիկոսութեան, հակառակ Հը-
ռոմի դարաւոր ջանքերուն. ուրիշ խօսքով,
մէկ դարու ընթացքին ամերիկացի միսիօնար-
ներ շատ աւելի մարդասիրական գործ տեսան
Հայոց մէջ և կրցան հրապուրել ժողովուրդը
քան թէ Հռոմի լատին և հայ միսիօնարները
դարերու ընթացքին:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Հակառակ դարաւոր աշխատութեանը Հը-
ռոմին, հակառակ և Ամերիկեան միսիօնար-
ներու գործունէութեան, որուն մէջ կրթակա-
նը և առողջապահականը կենսական ու կեդ-
րոնական տեղ բռնեց հայ ժողովուրդը բողո-
քականացնելու համար, մեծագոյն զանգուա-
ծը հայուն՝ հաւատարիմ մնաց իր Մայրենի Ե-
կեղեցւոյն:

Եւ այսօր, Լիբանանի մէջ միայն, ըստ
1932ի մարդահամարի պաշտօնական թիւերուն
Հայ. եկեղեցւոյ զաւակներուն թիւն է 26,102,
իսկ հայ կաթողիկէներուն՝ 5803: Դարձեալ՝
Պերութ քաղաքի և իր շրջանակին (District)
մէջ, հայ եկեղեցւոյ զաւակաց թիւն է 18244,
իսկ հայ կաթողիկէներուն՝ 4169 (տե՛ս Alma-
nach Francais, Beyrouth, 1933, էջ 159-160):
Պերճախօս են այս թիւեր ըստ ինքեան, նոյն
իսկ նկատի առնելով այն պարագան թէ Հայ
եկեղեցւոյ զաւակներէն շատեր կաթողիկ աբ-
ճանագրուեցան, զերծ մնալու յոյսով տարագ-
րութեան և հալածանքի խտուածութիւններէն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ
ԻՐ ԱՅՍՕՐՈՒԱՆ ՎԻՃԱԿԻՆ ՄԷՁ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐ

Հայ Եկեղեցւոյ հոգեւոր վերին իշխանութիւնն է Կաթողիկոսութիւնը:

Յետոյ. կողմայ պատրիարքութիւնը, որ հոգեւոր իրերու մէջ կախուած է Կաթողիկոսութենէն, իսկ վարչական գործերու մէջ կախուած է Սահմանադրութիւն կոչուած կանոնադրութենէն, որու մասին պիտի խօսինք:

Կաթողիկոսութիւնը սկզբունքով ՄԻ է Հայ Եկեղեցւոյ մէջ. բայց քաղաքական հարկերու տակ մէկէ աւելի Կաթողիկոսներ եղած են, այլ և այլ կեդրոններու մէջ, և նոյն իսկ Կաթողիկոս մը ունեցած է իրեն աթոռակիցներ:

Ասիկա քիչ մը զարմանալի երեւոյթ մըն է քրիստոնէական եկեղեցւոյ աւանդութեան տեսակէտէն, բայց Հայաստանի և հայ ժողովուրդի քաղաքական բացառիկ պայմանները արդարացուցած են այս երեւոյթը:

Ինչպէս որ քահանայութիւնը ՄԻ է, բայց բազմաթիւ են քահանաներ, և ասոնց բազմութիւնը չի խանգարեր ներդաշնակութիւնը քահանայական պաշտօնին գործադրութեան,

այսպէս ալ քահանայապետութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ կամ կաթողիկոսութիւնը ՄԻ է, և մէկէ աւելի Կաթողիկոսներով չէ խանգարուած հոգեւոր իշխանութիւնը. որովհետեւ անոնք իրարու հակառակորդ աթոռներ չեն, իրարու հակառակորդ և թշնամի չեն եղած, այլ եղած են գործակից, ամենադժուարին պայմաններու մէջ՝ պահելով հոգեւոր իշխանութեան ամբողջականութիւնն ու միութիւնը:

Բոլոր եկեղեցիներու պատմութեան մէջ միեւնոյն երեւոյթը յառաջ եկած է առաւել կամ նուազ թիւով և տեւողութեամբ:

Եւ որովհետեւ հայ ժողովուրդը իր Հայաստանով միշտ բաժան բաժան եղած է քաղաքական հզօր ազդեցութիւններու և տիրապետութիւններու ներքեւ, այդ անդիմադրելի իրողութեան հետեւանքով է որ այսօր Հայ Եկեղեցին դեռ ունի կաթողիկոսական երկու աթոռ, ինչպէս նաեւ երկու աթոռ պատրիարքական:

ԱԹՈՒ ԷՋՄԻԱՅՆԻ

Հայ Եկեղեցւոյ կաթողիկոսական աթոռին բուն տեղը եղած է Ս. Էջմիածնի Մայրավանքը, Վաղարշապատի մէջ, այսօրուան սովիէթ Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանի մօտ:

Բայց 485էն սկսելով կաթողիկոսներ նախ Դուին հաստատեցին իրենց Աթոռը, որովհետեւ

Հայաստանի քաղաքական իշխանութեան կեդրոն եղաւ Դուին, և հետզհետէ ուրիշ տեղեր փոխադրուելէ յետոյ, վերջապէս Կիլիկիոյ հայ թագաւորութեան շրջանին, Սիս մայրաքաղաքը աթոռանիստ եղաւ 1293ին, ուր մնաց մինչեւ 1441: Եւ որովհետեւ կործանած էր Կիլիկեան հայ թագաւորութիւնը, հիմնայատակ եղած էին նշանաւոր շէնքեր, կամ հրդեհուած եզրիպտական արշաւանքներու ատեն, և Սիս բնակչութիւնը քանիցս իրարու ետեւէ զերի վարուած և ցրուած էր ասդին անդին, և այս պայմաններու մէջ կաթողիկոսական Աթոռը անշքացած էր Սիսի մէջ, յարմար դատուեցաւ որ դարձեալ Էջմիածին ըլլայ Հայոց Կաթողիկոսութեան աթոռանիստը:

Այդ միջոցին Սիսի Աթոռին վրայ էր Գրիգոր Մուսարէզեան: Ասոր հրաւէր եղաւ որ անցնի Էջմիածին և հո՛ն շարունակէ իր կաթողիկոսական պաշտօնը:

Մուսարէզեան չընդունեցաւ այդ հրաւէրը, մնաց իր Աթոռին վրայ, իսկ Էջմիածնի մէջ նոր ընտրութիւն կատարուեցաւ 1441ին և կաթողիկոս եղաւ Կիրակոս Վիրապեցին, խստակեաց ճգնաւոր մը:

Այսպէս 1441էն սկսելով երկու աթոռներն ալ պահեցին իրենց գոյութիւնը, մէկը Էջմիածին, իսկ միւսը Սիս:

ԱԹՈՌ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Էջմիածին եղաւ Աթոռ Կաթողիկոսութեան Ամենայն Հայոց, իսկ Սիս՝ Աթոռ Կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ, որ 1441ին բաւական ընդարձակ սահման ունէր, Երուսաղէմն ալ մէջը ըլլալով. բայց հետզհետէ ամփոփուեցան իր սահմանները, այնպէս որ 1915էն յառաջ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը 16 թեմ ունէր Ատանայի, Հալէպի, Սիվազի, Անկիւրիոյ և Խարբերդի վիլայեթներու մէջ: Այս հինգ վիլայեթներէն միայն Ատանայինը ամբողջութեամբ ենթակայ էր Կիլիկիոյ Աթոռին, իսկ մնացածները մասամբ: Կիպրոս կղզին ալ քանի մը անգամ փոխնիփոխ Երուսաղէմի և Կիլիկիոյ աթոռներուն ենթարկուելէ յետոյ, վերջապէս եպիսկոպոսական թեմ եղաւ Կիլիկիոյ Աթոռին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐՈՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.— Էջմիածին

Հայ Եկեղեցւոյ Կաթողիկոսը սկիզբէն կ'ընտրուէր առաւելապէս թագաւորներու և իշխաններու փափաքին համեմատ, եկեղեցականութեան և ժողովուրդի երեւելիներուն կողմէն:

ԺԹՐԳ դարու առաջին կէսէն սկսեալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ընտրութիւնը կատարուեցաւ ռուս կառավարութեան կողմէն

հաստատուած կանոնադրի մը (պօլիօթէնիա) համաձայն: Այսպէս՝ թէ՛ Թիւրքիոյ և թէ՛ Ռուսաստանի Հայոց կողմէն ընտրուած եկեղեցական և աշխարհական պատգամաւորներ կ'երթային Էջմիածին, գաղտնի քուէով կ'ընտրէին երկու ՆՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐ, ընտրութեան տեղեկագիրը կը մատուցուէր Ջարին, որ անոնցմէ մէկը, ընդհանրապէս միշտ աւելի քուէ ըստացողը, կը հռչակէր Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, կուտար անոր խաչ, նշան և հրովարտակ:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ունէր եկեղեցականներու ժողով մը, ՍԻՆՈՒ անունով, որու անդամները ռուս կառավարութեան հաւանութեամբ կը նշանակուէին: Սինոդի նիստերուն ներկայ կը գտնուէր ՊՐՈԿՈՒՐՈՐ անուն ռուս պաշտօնեայ մը, կառավարութեան կողմէ իբրեւ լրտես:

Ամբողջ Ռուսաստան և Կովկաս վեց ընդարձակ արքեպիսկոպոսական թեմերու բաժնուած էր:

Թեմակալ արքեպիսկոպոսներ կը նշանակուէին ուղղակի Կաթողիկոսի կողմէն, հաստատութեամբ ռուս կառավարութեան: Իւրաքանչիւր թեմ ունէր իր ԿՈՆՋԻՍՏՈՐԻԱՆ, որ արքեպիսկոպոսի կամ անոր փոխանորդին նախագահութեան տակ կը զբաղէր թեմական գործերով:

Բ.— Կիլիկիա

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը, իր վերջին շրջանին մէջ, մինչեւ 1871, ժառանգութիւնը եղած էր Սիսի մէջ Ա.ՋԱՊԱՀԵԱՆ ըսուած գերդաստանի(*): Կ.Պոլսի Ազգ. Պատրիարքարանի ջանքերով, վերջ տրուեցաւ այս ժառանգական զրութեան, անոր ներկայացուցչին նախագահութեան ներքեւ ժողով մը գումարուեցաւ Կիլիկիոյ Թեմականներէն, եկեղեցական և աշխարհական խառն, և Կաթողիկոս ընտրուեցաւ բնիկ Մարաշցի Մկրտիչ Արքեպիսկոպոս, Անկիւրիոյ Առաջնորդը: Սուրբանը հաստատեց այս ընտրութիւնը: Մկրտիչ մեռաւ 1894 Նոյեմբեր 8ին, նոր ընտրութիւն չկրցաւ կատարուիլ այլ և այլ պատճառներով, Տեղապահ մը պահեց Աթոռը Սիսի մէջ, իսկ թեմբուն կերպով մը հսկեց Կ. Պոլսի Պատրիարքարանը. և վերջապէս 1902 Հոկտեմբեր 12ին Ատանայի ժողովին մէջ ընտրուեցաւ արդի Վեհ. Սահակ Բ. Կաթողիկոս, Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վանքին լուսարարապետը, ծնեալ 1849 Մարտ 25, Խարբերգի եղեգի գիւղը:

(*) Ա.ՋԱՊԱՀ կը նշանակէ ԱՋԸ պահող: Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին Աջը, Թանկագին մասունքն է Հայ եկեղեցւոյ: Այդ ԱՋԸ այլեւայլ առիթներով հորսուած կամ գողցուած, տեղէ տեղ փոխադրուած է: 1293ին Հռոմէկայի Կաթողիկոսարանը կոր-

Կ. ՊՈԼՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ եկեղեցւոյ վարչական կազմակերպութեան մէջ տիրող դերք մը զբաւեց Կ. Պոլսի Պատրիարքութիւնը, մա'նաւանդ 1860 աւան թուականներէ ի վեր, երբ Թիւրքիոյ Հայոց եկեղեցական-ազգային գործերու վարչութիւնը անցաւ ժողովուրդի քուէով ընտրուած ժողովներու ձեռքը, ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ կոչուած կանոնադրով, որ վաւերացուած է Օսմ. Կառավարութեան կողմէն և անցած Տիարաբի մէջ, իբրեւ պետական օրէնք:

Ըստ այս կանոնադրութեան Կ. Պոլսի Ազգ. Պատրիարքարանն է կեդրոնը բոլոր Թիւրքիոյ Հայոց ազգային-եկեղեցական գործերու կառավարութեան:

Նախ կայ կեդրոնական մեծ մարմին մը, ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՐԵՍՏՈՒՄԱՆԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ անունով, 120 անդամներով, եկեղեցական և աշխարհական, ընտրուած թեմերէն և Կ. Պոլսէն: Այս է վերին օրէնսդիր ժողովը, որ կ'ընտրէ կրօնական և քաղաքական անու-

ճանեցաւ եզրիտական բանակի մը ձեռքով: Կաթողիկոսը Ստեփանոս և Լուսաւորչի Աջը գերիտարուեցան եզրիտոս: Ըստ աւանդութեան այս Աջը Հեթում թագաւորի կողմէն գնուեցաւ և վերադարձուեցաւ Սիւս և ատոր պահպանութիւնը յանձնուեցաւ անձի մը, որ կոչուեցաւ Աջապահ. անոր սերունդը կազմեցին Աջապահներ:

նով երկու ժողով, որոնք կը վարեն պատրիարքութեան ընթացիկ գործերը: Այս երկու ժողովներ երբ միասին նիստ կ'ընեն, կ'ըլլայ Խառն ժողով, որ կ'ընտրէ այլ և այլ օժանդակ մարմիններ, կըլթական, տնտեսական և դատական խնդիրներու նայելու համար:

Պատրիարքը, որ կ'ընտրուի Ազգ. Երես. Ընդհ. ժողովի կողմէն, կը կրէ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՅՈՑ ԹԻՒՐԿԻՈՅ տիտղոսը, կը նախագահէ բոլոր ժողովներուն և կը գործադրէ տրուած որոշումները:

Պէտք է գիտել որ Թիւրքիոյ Հայոց Պատրիարքին ընտրութիւնը կը հաստատուէր Սուլթանէն՝ ներկայանալով Կայսեր, որ կը պատուէր զայն չքանչանով և անոր պաշտօնը հաստատող Ֆէրմանով:

Ժողովներն ալ կը հաստատուէին կառավարութեան կողմէն:

Պատրիարքն էր Թիւրքիոյ մէջ ապրող հայ ժողովուրդին և Սուլթանին ու անոր կառավարութեան միջնորդը:

Պատրիարքին պաշտօնը ժամանակաւոր է. կրնայ հրաժարիլ երբ որ ուզէ, և կամ կըրնայ հրաժարեցուիլ Ազգ. Ընդհ. Երես. ժողովին կողմէն, Սահմանադրութեան մէջ ճշտուած պայմաններու համեմատ:

Երբ Պատրիարքը հրաժարի կամ ինչայ իր Աթոռէն, միւս եպիսկոպոսներու կարգը կ'անցնի:

Պատահած է որ հրաժարեալ պատրիարք մը նորէն ընտրուի:

Գաւառներու և թեմերու մէջ ալ կան միեւնոյն ժողովներ: Առաջնորդներու ընտրութեան կերպը միեւնոյն է Պատրիարքի ընտրութեան հետ: Առաջնորդներու պաշտօնն ալ կը հաստատուի Սուլթանի ֆերմանով: Առաջնորդները իրենց պաշտօնին բերումով անգամ են իրենց տեղւոյն Մէժլիսի ԻՏԱՐէի:

Առաջնորդ կրնան ընտրուիլ եպիսկոպոսներ կամ վարդապետներ, որոնք ընտրուելէ ետքը կրնան եպիսկոպոսանալ:

Առաջնորդներն ալ ցկեանս չեն, կրնան հրաժարիլ կամ հրաժարեցուիլ:

Գաւառներու ժողովներու ընտրութիւնը կը վաւերացուի Ազգ. Պատրիարքարանի կողմէն և պատրիարքական Կոնդակով կը հաստատուի:

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԻՒՆԸ

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը մասնաւոր նշանակութիւն ունի Պաղեստինի և մասնաւոր Ս. Քաղաքի մէջ պահպանելու համար Հայ Եկեղեցւոյ իրաւունքները, առանձին և Յոյն և Լատին եկեղեցիներու հետ ընկերովի: Երեք մեծ համաքրիստոնէական եկեղեցիներու մէջ է այսօր այդ ընկերովի պահպանութիւնը Սուրբ Տեղեաց. Բեթղեհէմ:

Ծննդեան տաճարին մէջ, Երուսաղէմ՝ Ս. Յակոբեան տաճարին մէջ, և Գեթսեմանի՝ Ս. Աստուածածնի տաճարին մէջ:

Ասոնցմէ զատ Յունաց հետ ընկերովի կը պահուին Զիթենեաց Լերան վրայ Համբարձման Տաճարին աւերակը, ուր տարին երկիցս պաշտամունք կը կատարուի:

Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքին Աթոռն է Սրբոց Յակոբեանց Մայրավանքը, որ ունի զպրոց, տպարան և հարուստ մատենադարան մը հայերէն ձեռագիրներու մասնաւոր:

Երուսաղէմի պատրիարքը՝ կ'ընտրուէր Ս. Յակոբի Միաբանական Ընդհանուր Ժողովէ կողմէն, կը վաւերացուէր Կ. Պոլսի Ազգ. Պատրիարքարանի Ընդհ. Ժողովէն և կը հաստատուէր Սուլթանի հրովարտակով: Եւ անոր հոգեւոր իշխանութիւնը կը տարածուէր Պաղեստինի վրայ միայն:

Երբ Անգլիա զբաւեց Պաղեստինը, Երուսաղէմի հայ պատրիարքութիւնը անկախ հռչակեց Կ. Պոլսի պատրիարքութենէն: Անգլ. Կառավարութիւնը նախորդ Պատրիարք Դուրեան Եղիշէի ընտրութիւնը վերջին անգամ ըլլալով թոյլ տուաւ որ կատարուի Կ. Պոլսի Պատրիարքարանի միջոցաւ. բայց ընտրութիւնը վաւերացուեցաւ Անգլիոյ Թագաւորին կողմէն, հրովարտակով: Իսկ այսօրուան Պատրիարք, Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի ընտրութիւնը ուղղակի կատարուեցաւ Միաբանական

Բնդհ. Ժողովի կողմէն և վաւերացուեցաւ ու հաստատուեցաւ Անգլիոյ Թագաւորէն:

ԷԶՄԻԱՇԻՆ

Նորագոյն կացութեան պատկերը

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը, բոլոր Ռուսիոյ մէջ տիրող Խորհրդային ռէժիմին հետեւանքով, բարոյական գոյութիւն մը կը պահէ հիմա: Աշխարհի վրայ սփռուած հայութիւնը, սակայն, հաւատարիմ իր պատմական աւանդութիւններուն, կը յարգէ Էջմիածնի Մայր Աթոռը, իբրեւ վաղեմի կեդրոն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգեւոր իշխանութեան:

Այսօրուան գահակալն է Մայր Աթոռին, Ն. Ս. Օ. Խորէն Ա. Մուրադեգեան, որ ընտրուեցաւ 1932 Նոյեմբեր 10ին, Խորհրդային կառավարութեան մասնաւոր բարեացակամութեամբ:

Ըստ նախկին սովորութեան՝ ամէն կողմէ պատգամաւորներ գացին Էջմիածին, Խորհրդային սահմաններէն դուրս գտնուող երկիրներու պատգամաւորները շատ քիչ թիւով: Այս պատգամաւորական ժողովն է որ ընտրեց Խորէն Կաթողիկոսը, և վաւերացուց և հաստատեց, այսինքն տիրող կառավարութիւնը ունէ միջամտութիւն չըրաւ ընտրողական գործերու, ուրիշ խօսքով՝ պաշտօնապէս չճանչցաւ ընտրեալը:

Էջմիածնի Կաթողիկոսը փոխանակ հին Սինոդի, ունի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդ մը, որու անդամները, Մայրավանքի Եպիսկոպոսներն են, ասոնք ալ ընտրուեցան Խորէն Կաթողիկոսը ընտրող պատգամաւորական ժողովէն և վաւերացուեցան:

Իրականութեան մէջ Էջմիածնի Կաթողիկոսը, իբրեւ արդիւնք, սովիէթական ռէժիմի, չունի նախկին ժամանակներու գործունէութիւնը և հեղինակութիւնը: Սակայն հայութիւնը կը յարգէ զայն իր նախկին հեղինակութեամբ և նշանակութեամբ և ա՛յն յոյսով որ պետական սխիթէմները քարացած չեն և բարեյաջող ժամանակներ կրնան գալ:

Կ. ՊՈԼԻՍ

Կ. Պոլսի Պատրիարքութիւնը այսօրուան իրականութեան մէջ ամփոփուած է միայն Կ. Պոլսի մէջ: Նախկին Թիւրքիա թափուր է այսօր հայ բնակչութենէ, միայն Պոլսի հոծ հայութենէն կարեւոր մաս մը կը մնայ: Արդէ Թիւրք կառավարութիւնը ջնշած է բոլոր կրօններու և եկեղեցիներու վայելած իրաւունքներն և առանձնաշնորհումները:

Կ. Պոլսի արդի Պատրիարքը, Մեսրոպ Արքեպս. Նարոյեան, ընտրուեցաւ Ազգ. Երեսփոխանական Ժողովէն, բայց Թիւրք կառավարութիւնը չվաւերացուց զայն:

Կ. Պոլսի փառաւոր և ոգեւորեալ եկեղեցիները, լաւ կազմակերպուած հայ դպրոցները, ասոնց պահպանումը ապահովող կալուածները այժմ ենթարկուած են անպիտան սեղանակերութեան, որոնց հետեւանքը դժուար է չհասկնալ:

Կառավարութիւնը ամէն օր նոր օրէնքներով կը սեղմէ փոքրամասնութիւններու ազգային կեանքին օղակները, շնչասպառ նուազումի մատնելով Կ. Պոլսի երբեմնի փառաւոր հայութեան մնացորդը, իր ազգային ու եկեղեցական բոլոր տնտեսութեան մէջ:

ԿԻԼԻԿԻԱՅԻՆ ՍԻՒՐԻՍ

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը իր ժողովուրդով չա՛տ աւելի դառն վիճակի մատնուեցաւ, որովհետեւ քաղաքական կեանքի սաստիկ քամիներուն և փոթորիկներուն մէջ կործանուող դարաւոր կազմի պէս իր բնաշխարհէն արմատախիլ եղաւ ժողովուրդը իր ամբողջութեամբ:

Ծերունի Սահակ Կաթողիկոս տարազըրուեցաւ իր ժողովուրդին հետ տեղէ տեղ, և վերջապէս ապաստան գտաւ Սիւրիոյ մէջ: Լիբանան մա՛նաւանդ ամէնէն ապահով ապաստանարանը եղաւ հալածեալ և տառապեալ հայութեան:

Այս ժողովուրդը քաղաքակրթ կեանքը

չինող ամէն զիւրութիւն ունէր իր բնաշխարհին մէջ՝ տուն տեղ, այգի և ագարակ, խանութ և վաճառատուն, արհեստ, գործ, զբաղում, զրամ վաստակելու բոլոր միջոցները. ունէր հոյակապ եկեղեցիներ և նախանձելի դպրոցներ կազմակերպուած եւրոպական մաքուր և զրութեամբ:

Սիւրի Կաթողիկոսարանը, Կիլիկեան թագաւորութեան հին փառքերէն մնացորդ մը, ունէր իր բոլոր կազմածը, լայնանիստ մայր եկեղեցիով, որուն սպիտակ մարմարէ Աթոռ՝ Կ. Պոլսի հայ քանդակագործութեան արուեստին չքնաղ մէկ նմոյշն էր: Աթոռը ունէր իր ընդարձակ հողերը, իր հասութարբեր կալուածները. այս բոլորը մնացին բնաշխարհին մէջ, և հայ ժողովուրդը, իր Ծերունի Կաթողիկոսին հետ, այնքան թանկազին զոհերէ և կորուստներէ յետոյ, պարտուած բանակի մը պէս, եկաւ շունչ առաւ Մեծ Սիւրիոյ մէջ, բարեսիրտ ժողովուրդի մը մարդասէր վերաբերմունքով ողջունուած և բարեացակամ կառավարութեան մը խնամքին առարկայ, և հովանաւոր պետութեան մը անկեղծ քաջալեքանքէն միտթարուած:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱԹՈՌԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒ ՄԷՋ

1915-1930 տուայտանքի շրջան մը եղաւ հայ ժողովուրդին համար, որ կուրծք տուաւ

անտուն ու անդործ մնալու դժուարութիւններուն, խոնարհեցաւ չնչին փայտերէ տնակներ, դպրոցներ և եկեղեցիներ շինել իրեն, իր հարքաշ, բայց գործունեայ կիանքին պտուղներով, և շունչ առնել քիչ մը:

Ծերունի Սահակ Կաթողիկոս, որ փառքեր օրեր տեսած էր իր բարձրագոյն պաշտօնին երկար տեւողութեան մէջ, չընկճեցաւ չքաւորութեան և տառապանքին ծանրութեան տակ, քաջալերուած Բարձր Բժմիւէր Զօրավար Վէյկանի բարի տրամադրութենէն և կորովի գործունէութենէն, սկսաւ մտածել իրեն աւանդուած հոգեւոր իշխանութեան կազմակերպեան մասին:

Ն. Ս. Օծուծիւնը գրուած մը ուղղեց բոլոր հայութեան, ԿՏԱԿ խորագրի տակ, հասկընալու համար ազգին կամքը թէ ի՞նչ պէտք է ընէ ինքն այս նոր պայմաններու մէջ. ուրիշ խօսքով պէ՞տք է պահել Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը թէ ոչ, եթէ պէտք է պահել ի՞նչ կերպով և ի՞նչ միջոցներով:

Հայ ժողովուրդին բոլոր պաշտօնական մարմինները և ներկայացուցիչները, նկատի առնելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան վիճակը, Սովիէթ Հայաստանի մէջ, նկատի առնելով Կ. Պոլսի Պատրիարքութեան նուազումը Թիւրքիոյ մէջ, խորհուրդ տուին Ն. Ս. Օծուծեան և ըսին. պէտք է պահել Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը Սիւրիոյ և Լիբանանի

մէջ, կազմակերպելով զայն նորագոյն պայմաններու համեմատ. և որովհետեւ, դուք, ըսին, ձեր յառաջացած տարիքին բերմունքով, չէք կրնար մտնել ծանր աշխատանքի մէջ, պէտք է որ ընտրէք ձեզի Աթոռակից Կաթողիկոս մը, որպէս զի այս նոր կազմակերպութիւնը իրագործուի:

ԵՐՈՒՍՍԱՆԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐԻՈՒԹԵԱՆ
ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԻՆ ՄԷՁ

Սիւրիոյ և Լիբանանի մէջ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը վերակազմելու համար պէտք էր հաստատուն գետին մըն ալ:

Բացի Հալէպէն, Պերութ, Շամ և Լաթաքիէ, հոգեւորապէս կը կառավարուէր Երուսաղէմի Պատրիարքարանի կողմէն նշանակուած ՏԵՍՈՒՉներով: Երբ շոգեմաւ, շոգեկառք չկար՝ Հայաստանէն, Պարսկաստանէն, Կիլիկիայէն, Փոքր Ասիայէն կարաւանով երուսաղէմ եկող ուխտաւորներու հանգստին և ասպահովութեան համար, Երուսաղէմ ՀՈԳԵՏՈՒՆՆԵՐ շինել տուած էր կարաւանի ճամբուն վրայ գանուող կարեւոր քաղաքներու մէջ, որոնք տեսակ մը խաներ են, փոքրիկ եկեղեցիներով, տեսուչներու բնակութեան համար սենեակներով:

Այս գիծին վրայ ուրեմն, ի միջի ալոց,

Լաթաքիէ, Պերութ, Շամ, Հոգետուններ կային. կային նաեւ ատոնց մօտ տուններ, խանութներ, որոնք հաւատացեալներու կողմէն նուիրուած էին Երուսաղէմի:

Ահա այս պատճառով Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան հոգեւոր իրաւասութեան ենթարկուած էին Լաթաքիէ, Շամ, Պերութ:

Յետոյ երբ կարաւանով ուխտագնացութիւնը վերջ գտաւ, շնորհիւ ճամբորդութեան և փոխադրութեան նորագոյն միջոցներուն, Հոգետուններ մնացին իրենց Տեսուչներով յիշեալ քաղաքներու մէջ և զբաղեցան հո'ն հաստատուած սակաւաթիւ հայերու կրօնական և կրթական գործերով, իրենց թոշակները ըստանալով Երուսաղէմէն:

1915ին երբ տարադրութեան հետեւանքով հայ ժողովուրդը խուժեց այդ քաղաքներու մէջ, իրենց եկեղեցականներով, կնճռոտ կացութիւն մը ստեղծուեցաւ Երուսաղէմի Տեսուչներուն և նորեկ հայերու միջեւ: Տիրող մեծամասնութիւնը նորեկներ կը կազմէին. Կաթողիկոս, Եպիսկոպոս և քահանայութիւն ունէին: Խնչ պիտի ըլլար ատոնց և Երուսաղէմի Տեսուչներուն դիրքը և յարաբերութիւնը իրարու հետ:

Վեհ. Սահակ Կաթողիկոս և Երուսաղէմի Պատրիարք Դուրեան Նշիշէ Արքեպս. բաւական երկար բանակցութենէ յետոյ, եկան ողջամիտ հասկացողութեան մը:

Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան փոխանցեց, 1929 Սեպտեմբեր 26ին, իր հոգեւոր բոլոր իրաւասութիւնը Պերութի, Շամի և Լաթաքիոյ մէջ, բացի հասութաբեր կալուածներէն, փոխանցելով միանգամայն և եկեղեցիները անոնց յաւակից Տեսուչներու բնակարանները և դպրոցները, իրենց բոլոր կահկարասիով:

Այս բոլորը վերջնական ձեւ առին, 1929 Ապրիլ-Մայիս ամիսներուն մէջ: Երուսաղէմի Ս. Պատրիարքը իր Ապրիլ 13 թուակիր դրութեամբ այս փոխանցումը պաշտօնապէս հաղորդեց Ն. Վ. Բարձր Քօմիսէր Հանրի Փօստոյի, որ պատասխանելով անոր իր թիւ 624 և Մայիս 16 թուակիր պաշտօնագրով, գովեց կատարուած գործը և իր հաւանութիւնը յայտնեց:

ԱԹՈՒԱԿԻՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ
ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս գործողութեանց զուգընթաց Վեհ. Սահակ Կաթողիկոս, չատերու կողմէն իրեն տրուած խորհուրդին վրայ, իրեն Աթոռակից ընտրեց Գեր. Տ. Բաբգէն Եպիսկոպոսը, Անկիւրիոյ Թեմին Առաջնորդը, որ այդ միջոցին հաստատուած էր Երուսաղէմ, և զլիաւոր ուսուցիչն էր Սրբոց Յակոբեանց վանքի մէջ իբրեւ ջանքերով կազմակերպուած Դպրեվանքին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՍԱՐԱՆ ՅԱՆԹԻԼԻԱՍ

Բարձր Քաղաքացիական կողմէ յանձնաւարարուած էր որ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Աթոռը կազմակերպուի Պերուլի մէջ, փոխանակ Հալէպի, որ հին ատեններէ ի վեր Կիլիկիոյ Կաթողիկոսներուն համար աթոռանիստ քաղաք եղած էր Սիւէն յետոյ և հո՛ն կը գտնուէր Ծերունազարդ Սահակ Կաթողիկոս:

Պերուլի կը յանձնարարուէր թէ՛ իբրեւ մայրաքաղաք Լիբանանեան Պետութեան և թէ՛ իբրեւ կեդրոն բոլոր հոգեւոր իշխանութեանց: Բայց դժուար էր գտնել Պերուլի մէջ այնպիսի շէնք մը, որ յարմարէր Կաթողիկոսարանի մը կազմակերպութեան:

Բարեբախտաբար Պերուլի մօտիկ էր Անթիլիաս, ուր Ամերիկեան Նիւր Իսթ Րըլիֆ Ընկերութիւնը որբանոցի շէնք մը ունէր: Հազարաւոր հայ որբերու տունն էր այդ, մասամբ նոյնինքն հայ որբերու աշխատութեամբ շինուած, որ թափուր էր:

Ծերունի Սահակ Կաթողիկոս յաջողեցաւ Նիւր Իսթէն վարձել այդ շէնքը տարեկան մէկ տոլար անուանական վարձքով, և որոշեալ ատենէ մը յետոյ բոլորովին Կաթողիկոսարանի վերածելու հասկցողութեամբ:

Գեր. Բարգէն Եպս. 1930ին Երուսաղէմէն եկաւ Պերուլի և ոկսաւ գործի:

Նիւր Իսթի և Ամերիկաբնակ Հայոց նպաստ

տով Կաթողիկոսարանի մէջ բացուեցաւ Դպրեւանքը 40 աշակերտներով, վերատեսչութեամբ Գեր. Շահէ Եպս. Գասպարեանի:

Կաթողիկոսարանի յատկացուած շէնքերը տարուէ տարի ենթարկուեցան ներքին բարեփոխութեանց և պատշաճուեցան Կաթողիկոսարանի և դպրոցի բոլոր պէտքերուն: Այսպէս՝ դպրոց, եկեղեցի, տպարան, առաջին երկու տարուան ընթացքին կազմակերպուեցան, և այսպէս բոլոր շէնքը ներկայանալի վիճակ մը առաւ իր արտաքին և ներքին յարմարութիւններով:

Կաթողիկոսարանը կը հրատարակէ ամսօրեայ թերթիկ մը, իբրեւ տեղեկագիր, ՀՍՍԿ անունով:

Կաթողիկոսութիւնը հինգ թեմ ունի. Հալէպ, Պերուլի, Շամ, Լաթաքիէ և Կիպրոս կղզի. Հալէպ և Կիպրոս ժողովուրդէն ընտրուած և Կաթողիկոսէն հաստատուած եպիսկոպոսներ ունին. Պերուլի, Շամի և Լաթաքիոյ եպիսկոպոսները կաթողիկոսական փոխանորդներ են:

Երբ թեմական կազմակերպութիւնները լրիւ գլուխ ելլեն, և ամէն տեղ օրինաւոր ժողովներ գոյութիւն ունենան, եպիսկոպոսներու ընտրութիւնը կը կատարուի ժողովուրդին կողմէն:

Վեհ. Սահակ Հայրապետի կողմէն Աթոռակից և Յաջորդ ընտրուած Գեր. Բարգէն Ե-

պիտկոպոս, 1931 Ապրիլ 25ին Հալէպի Ս. Քաւասնիյց եկեղեցւոյ մէջ պատգամաւորական ժողովի կողմէն պաշտօնապէս ընտրուեցաւ և հետեւեալ օր կատարուեցաւ կաթողիկոսական օծումը նոյն եկեղեցւոյ մէջ:

Կաթողիկոսարանի Բարերարն է Եղիպտոսի Աղեքսանդրիա քաղաքէն Տիար Կարապետ Մեղքոնեան, որ տարեկան հազար եզրիպտական ոսկիի նպաստ մը յատկացուց, որուն շնորհիւն է որ կը հոգացուին Կաթողիկոսութեան պէտքերը և կը կատարուին բոլոր բարեփոխութիւնները Կաթողիկոսարանի շէնքերուն վրայ:

ՈՒԽՏԻ ՕՐԸ ՅԱՆԹԻՒԼԻԱՍ

Վեհ. Սահակ Հայրապետի կարգադրութեամբ բոլոր Սիւրիոյ և Լիբանանի Հայոց համար Անթիլիասի Կաթողիկոսարանին մէջ ուխտի օր նշանակուած է Մեծ Պահոց Զ.րդ կիրակին, որու նախընթաց օրը տօն է Հայաստանի Երկրորդ Լուսաւորիչ Սրբոյն Գրիգորի, որուն Աջը, իբրեւ մասունք կը պահուի Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին մէջ տարիներէ ի վեր, և այդ Տօնի առթիւ, ուրիշ սրբութիւններու հետ, հանդէս կը բերուի հայ ժողովուրդին բարեպաշտութեան գոհացում տալու համար և միանգամայն յիշելու և տօնելու Հայաստանի եկեղեցւոյն նուիրապետական կազմակերպութեան դարադարձը:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ Կաթողիկոսն է Նուիրապետութեան գլուխը:

Պէտք է զիտել նաեւ որ Հայ եկեղեցւոյ Նուիրապետութեան մէջ Կաթողիկոսութիւնը աւելի բարձր աստիճան մըն է քան Պատրիարքութիւնը:

Հայ եկեղեցւոյ և Հայ Մատենադրութեան մէջ Կաթողիկոսին կը տրուին ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ, ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ տիտղոսներն ալ:

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ Քահանայ, Եպիսկոպոս և Կաթողիկոս ո՛չ միայն կը ձեռնադրուին, այլ նաեւ կ'օծուին Ս. Միւռոնով:

Քահանային ճակատը և աջ ու ձախ ձեռքերը կ'օծուին:

Եպիսկոպոսին վերին ճակատը և աջ բլթամատը կ'օծուին:

Կաթողիկոսի գլխուն գազաթը կ'օծուի՝ ճառագայթածեւ խաչի ձեւով:

Քահանան կը ձեռնադրուի և կ'օծուի Եպիսկոպոսէն:

Եպիսկոպոսը կը ձեռնադրուի Կաթողիկոսէն, առընթերակայութեամբ երկու եպիսկոպոսներու, եւ կ'օծուի Կաթողիկոսէն և կ'ընդունի մատանի աջ ձկոյթին վրայ: (Կաթողիկոսը մատանին կը կրէ աջ մատենմատին վրայ):

Կաթողիկոսը կը ձեռնադրուի և կ'օծուի 12 Եպիսկոպոսներէ, որոնց երիցագոյնը ձեռնադրութեան կարգով կը նախագահէ ձեռնադրութեան և օծման հադէսին, և օծման ատեն երբ նախագահ Եպիսկոպոսը միւսոնք կը թափէ Կաթողիկոսին գլուխը, բոլոր Եպիսկոպոսներ ճառագայթածեւ խաչի ձեւով կը տարածեն զայն գագաթին վրայ:

Երբ 12 Եպիսկոպոս չգտնուի, երեքէն պակաս չըլլալու պայմանով, գտնուածներով կը ձեռնադրուի և կ'օծուի Կաթողիկոսը:

Արքեպիսկոպոսութիւնը տիտղոս մըն է, ո՛չ ձեռնադրութիւն ունի, ո՛չ ալ օծում: Կաթողիկոսը կը շնորհէ զայն Կոնդակով:

Նոյնպէս Պատրիարքը, ո՛չ ձեռնադրութիւն ունի, ո՛չ ալ օծում: Եպիսկոպոսութենէ կը կոչուի Պատրիարքութեան, և եթէ արդէն չունի Արքեպիսկոպոսութեան տիտղոս, *ipso facto* Արքեպիսկոպոս կ'ըլլայ և Կաթողիկոսը Կոնդակով մը կը շնորհաւորէ զայն:

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ (Doctorat) աստիճան մը կայ, որ ձեռնադրութեամբ կը տրուի ամուրի քահանաներուն՝ Եպիսկոպոսներու կողմէն:

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ պաշտօնն է Բրիտանէական հաւատքի ուսուցում և քարոզութիւն:

Ասիկա միջին դարուն ստեղծուած աստիճան մըն է, արդիւնելու համար տգէտ կամ անպատրաստ Եկեղեցականները որ չխօսին

դաւանաբանական, մեկնաբանական այլեւայլ ծանրակշիւ խնդիրներու վրայ: Դժբախտաբար, ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ իբրեւ պարզ տիտղոս մնացած է այժմ:

Ինչպէս որ Կաթողիկոսին վերապահուած է Հայ Եկեղեցւոյ մէջ Եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրաւունքը, նոյնպէս անոր վերապահուած է Ս. Միւսոնի օրհնութիւնը:

Հայ Եկեղեցւոյ մէջ այժմ մէկ Միխիմ իկայ կամ Իիշ ՕՄՈՒԹԵԱՆ, որով կը կատարուին բոլոր օծումներ և սրբազործումներ:

Սովորութիւն եղած է երեք տարին անկում մը կատարել Ս. Միւսոնի օրհնութիւնը: Հայ ժողովուրդը խորունկ բարեպաշտութեամբ և մեծ բազմութեամբ ներկայ կ'ըլլայ մեծոշ օրհնէքի հանդիսութեանց:

Կաթողիկոսութիւնը «ցկեանս» պաշտօն մըն է Հայ Եկեղեցւոյ մէջ, իսկ Պատրիարքութիւնը՝ ոչ, մա՛նաւանդ Կ. Պոլսինը:

Կաթողիկոսն է նաև որ վերին և վերջին որոշումները և վճիռները կուտայ օրինական դժուարութիւններու առջեւ կամ չնախատեսուած ու անակնկալ պարագաներու մէջ, զոր օրինակ ամուսնական և կարգապահական խնդիրներու շուրջ, եւայլն:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ԴԻՐՔԸ ԼԻԲԱՆԱՆՈՒ ԵՒ ՍԻՐԻՈՅ ՄԷՋ

Ջանացինք Հայաստանեայց եկեղեցին ներկայացնել իր պատմական ներքին և արտաքին փոփոխություն մէջ: Հարկ անհրաժեշտ է որ խօսինք նաեւ այս վաղեմի եկեղեցւոյ ժողովուրդի քաղաքացիական և քաղաքական գիրքին վրայ՝ այս երկրին մէջ:

Կը ցաւինք որ Հայ ժողովուրդը այս երկրին մէջ զոհ եղաւ թիւրիմացութեան մը հետեւանքներուն:

Հայը, ինչպէս որ գիտեի տուինք այս գըրքոյկին յառաջաբանին մէջ, քաղաքակիրթ ժողովուրդի մը բոլոր հաստատութիւններն ու միջոցները ունէր իր բնաշխարհին (Թիւրքիոյ) մէջ: Հալածանքը, յափշտակութիւնը, տաքադրութիւնը և տառապանքը խղճալի ըրին զայն, և ան իր այս վիճակին մէջ է որ ապաստան գտաւ մեծագոյն Սիւրիոյ ամէն կողմը, մա՛նաւանդ մեծ քաղաքներու մէջ:

Բնիկ տարրը նախ չհասկցաւ Հայը և անոր արժէքը: Հայը վարժ արհեստի և գործի, չափէն աւելի չարքաշ տարագրութեան տըւայտանքին դէմ դնելու համար, իր առաջին գործը պիտի ըլլար այս երկրի մէջ ճարել իր ապրուստը, նետուելով կեանքի պայքարին մէջ:

Հայը չուզեց բեռ մը ըլլալ այս երկրին: Չուզեց նաեւ անգործ պտտիլ և մուրալ: Ասոնք օտար երեւոյթներ են Հայու նկարագրին: Ամէն ոք իր արհեստը ի գործ դրաւ, պատուաւոր զբաղում մը գտաւ, ապահովեց իր օրասպահիլը. հանդուրժեց փայտակերտ և խնձողուած ֆեմիներու կեանքին, իր համեստ հիւզակին քով կառուց նաեւ նոյնքան համեստ իր եկեղեցիներն ու գալրոցները, և, ինչպէս որ կ'ըսուի, քարէքար զարնելով ինքզինք, ցոյց տուաւ թէ ինքը ապրելու և ուրիշներուն յարգանքը գրաւելու արժանի ժողովուրդ մըն է, վստա՛հ իր գործունէութեան, իր խելքին եւ իր անհատական ու ազգային արժանապատեւութեան վրայ:

Մենք մասնաւոր հպարտութեամբ մը կը յիշենք այն հաւաստիքները, որք քանի քանի անգամներ տրուեցան մեզի պաշտօնապէս Բարձր Գումիսէրութեան և Հանրապետութեան Նախագահութեան կողմէն, ինչպէս նաեւ Պըքըրքէի Պատրիարքարանէն և բնիկ ժողովուրդին բանիմաց և իրազեկ դասէն, թէ Հայ ժողովուրդը սքանչելի ոյժ մըն է այս երկրին մէջ, աշխատող, շինարար, պատուաւոր:

Եւ երբ այս երկրին մէջ, մասնաւոր խողովակներէ Հայը սկսաւ բամբասուիլ իբրեւ ոչ-բաղձալի տարր, մանաւանդ իբրեւ «Համայնավար», պաշտօնական անձնաւորութիւնք հաւաստեցին մեզ թէ ատոնք պարզ բարբառ-

ջանքներն են, մենք գիտենք ու կը ճանչնանք Հայ ժողովուրդը, իր ամբողջութեան մէջ, իր գործերով ու իր մտայնութեամբ, օգտակար և հաւատարիմ տարր մը:

Ի հաջկէ այս հաւաստումները ճիշտ են և իրականութիւններ են մա'նաւանդ. և ասոր ապացոյցը այն եղաւ որ բոլոր Լիբանանու և Սիւրիոյ մէջ Հայերը քաղաքացի արձանագրութեցան: Ասիկա ոչ միայն գնահատանքի հաւաստիք մըն էր Կառավարութեան և բնիկ ժողովուրդին կողմէն, այլ նաեւ պատիւ մը Հայ ժողովուրդին:

Բայց կա'ն նաեւ այնպիսի երեւոյթներ հայութեան շուրջ, որոնք լաւ չեն հասկցուիր այս երկրի բնիկ այս կամ այն հոսանքի կողմէն:

Զոր օրինակ, կ'ըսուի թէ Հայերը, իբրեւ քաղաքացի, այս երկրին չե'ն կապուած անկեղծօրէն. ուրիշ խօսքով, անոնց աչքը Հայաստանի վրայ է: Ծալրայեղ ազգայնականներ ալ այնպէս կը կարծեն որ Հայերը այս երկրին մէջ պարտաւոր են հետեւիլ իրենց քաղաքականութեան:

Ասկէ զատ, մեր ներքին կեանքին մէջ արտայայտուող կուսակցական մրցանքը և ընդհարումները այնպէս կարծեւ կուտան որ Հայ ժողովուրդը քաղաքականապէս անհանդարտ տարր մըն է, ոչ-քաղաքի այս երկրի շահերուն համար, եւայլն, եւայլն:

Մենք կ'ուզենք այս երեւոյթներու մասին ալ լուսարանել Լիբանանու և Սիւրիոյ բնիկ ժողովուրդները, և մա'նաւանդ անոնց առաջնորդները:

Ա.— Տարակոյս չկայ որ Հայ ժողովուրդը, որ իր ազգային և կրօնական ազատութեան ու անկախութեան համար պայքարող ցեղ մը եղած է սկիզբէն ի վեր, մասնաւոր համակրանքով հետեւի Նոր Հայաստանի մը ստեղծումին և կազմակերպութեան Սովիէթ Ռուսաստանի սահմաններուն մէջ: Դարձեալ, շատ բնական է որ Հայ ժողովուրդին զաւակներէն ոմանք փափաքին Հայաստան երթալ, հո'ն հաստատուիլ, հո'ն մեռնիլ, մա'նաւանդ անոնք որ ազգականներ ունին հո'ն, և անոնք որ ճնշուած են տնտեսական տագնապի տակ, որ ճնշուած են անտեսական տագնապի տակ, կը տառապին նեղութեան մէջ:

Այս բոլորը սակայն ապացոյց չեն որ Հայ ժողովուրդը կապուած չըլլայ այս երկրին: Ո՞ր ժողովուրդը պանդուխտներ և գաղութներ չունի աշխարհի մեծատարած հեռաւոր շուկաներուն մէջ: Նոյն խիլ Լիբանան և Սիւրիա հազարաւոր զաւակներ չունի՞ այսօր Ամերիկայի և Ափրիկէի այլեւայլ կողմերը, որոնք կեանքի պայքարի ճնշումներուն տակ, ըստիւ պուած են հեռանալ իրենց բնաշխարհէն, և շատեր հեռացած են խապառ:

Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ իտալական

գաղութ մը կայ, որ Ամերիկայի շուկաներուն մէջ, իբրեւ արհեստաւոր, մեծ ծառայութիւն բերած է. այս խտլացիք հպարտութեամբ կը գիտեն իրենց բնաշխարհին, Խտլիոյ բարգաւաճումը, դրամ կը ղրկեն, բայց օր մը չեն ամբաստանուիր կամ բամբասուելի Ամերիկայի կողմէն իբրեւ անհաւատարիմ քաղաքացիներ: Նոյն երեւոյթը Յոյն գաղութներու վրայ, հանդէպ իրենց Յունաստանին:

Ասոնք բնական երեւոյթներ են, կեանքի պայքարը շեշտող երեւոյթներ, և ամենեւին ապացոյց չեն Հայոց հաւատարիմ քաղաքացիութեան դէմ այս երկրի մէջ:

Մանաւանդ այն Հայեր, որոնք հրդեհի և քիմիկերու քայքայման հետեւանքով մէջտեղ կը մնան անտուն և անգործ, բնական է որ իրենց աչքերը յառեն Հայաստանի վրայ:

Երանի՜ թէ նոյն ինքն այս երկրին կառավարութիւնը ինքն ղիւրացնէր այսպիսի Հայերու գաղթը Հայաստան, փոխանակ անտարբերութեամբ գիտելու անոնց կեանքը դառնացնող իրականութիւնները այս պայմաններու մէջ, իբրեւ հետեւանք անգործութեան, անտընութեան և զրկողութեան:

Բ. — Հայ ժողովուրդը Լիբանանու և Սիւրիոյ մէջ իրեն յատուկ քաղաքականութիւն չունի: Եւ հետեւաբար շատ փափուկ գիրք մը կը ստեղծեն այս երկրին ծայրայեղ ազգայնականները Հայ ժողովուրդին համար, եթէ Հա-

յերը կը նկատեն իրենց հակառակորդ կամ գործակից:

Աւելի լաւ է որ Հայ ժողովուրդը գործնականապէս չմղեն անոնք այս երկրի քաղաքական պայքարներուն մէջ: Նորեկ ժողովուրդ մըն է Հայը այս երկրին մէջ, անիկա պէտք ունի հանդարտ աշխատութեան իր ընտանիքը և իր դպրոցներն ու եկեղեցիները պահելու համար: Հայը իբրեւ քաղաքացի Լիբանանու և Սիւրիոյ պէտք է հաշտ երթայ տիրող կառավարութեան քաղաքականութեան հետ, և ո՛չ թէ բռնադատուի գործիք ըլլալ այս կամ այն կուսակցութեան կամքին և քմայքին:

Այս երկրի կուսակցութիւններուն շահն իսկ կը պահանջէ որ Հայը հանգիստ թողուի իր համեստ ու հաւատարիմ քաղաքացիի վիճակին մէջ և կատարէ իր քաղաքացիական պարտականութիւնները երկրի օրէնքներուն համաձայն: Ոեւէ իրական շահ և օգուտ չունի Հայը բռնի փոխըմբռնումներու այս երկրին մէջ: Այսպիսի դատարարականութիւն մը կ'ապականէ Հայուն ստեղծագործ և շինարար նկարագիրը:

Խնամքով գիտել կուտանք նաեւ սա շատ կարեւոր կէտը: Մենք Հայերս, ըլլալով հանդերձ հաւատարիմ քաղաքացի այս երկրին, կ'ուզենք պահել մեր ազգային հայացի նկարագիրը, ինչպէս կը պահէ Մարօնին, Յոյնը, Իսլամը, Ալաւիտը, Տիւրքին, եւայլն:

Հայը որպէս զի կարող ըլլայ իրմէ սպաս-

ուած քաղաքացիական ծառայութիւնները ընել և շարունակ ընել, պէտք է որ ան պահէ իր Հայացի նկարագիրը:

Կ'ըսուի թէ Հիւսիսային Լիբանանի մէջ Հայ գաղութ մը կար. այսօր անոնք հագուստի կապուստի շատ արտաքին գիծերէն զատ ոչինչ ունին ներկայացնելիք: Ուրիշ բոլոր կողմերով անոնք բնիկցած են, և լմնցած է անոնց ծառայութիւնը իբրեւ Հայ:

Տարակոյտ չկայ որ ժամանակը արդէն ինքըն շատ բան կը սրբապրէ ու կը փոխէ ազգերու կեանքին մէջ: Բայց ապրող սերունդը չի կրնար մէկ օրէն միւսը մոռնալ ինքզինքը, ուրանալ իր ծագումը, փոխել իր ազգային բնիկ նկարագիրը: Բնաշխարհի յիշատակներով հարուստ, անոր ցաւերով տոգորուած և այս երկիր ապաստանած Հայ սերունդը, որ այսօր չի կրնար խօսիլ արաբերէն, բայց վաղուան սերունդը պիտի խօսի արաբերէնը, և շատ լաւ արաբերէն մը պիտի խօսի, բնիկները զարմացնելու աստիճան: Բնութիւնը ո եւ է Ռէթիմի մէջ չի' հասնիր իր նպատակին: Ամերիկայի մէջ զուրսէն գաղթած ալազան ժողովուրդներ ինքնին ամերիկացի մը կը դառնան, կը բնիկնան, որովհետեւ ամերիկեան քաղաքակրթութեան ազգակները հաւասարապէս տարածուած են քաղաքացիներու մէջ, ժողովրդականացած ամէն կերպով, և ո եւ է զուրսեցի, զոր օրինակ նոյն իսկ Գերմանիոյ

պէս քաղաքակիրթ ազգի մը գաւառները, ինքնին կ'ամերիկանան: Եւ այս վիճակին մէջ իսկ ամէն ազգ ու ժողովուրդ կ'ուզէ պահել իր ինքնութիւնը, առանց դաւաճանելու իր ամերիկեան քաղաքացիութեան:

Հետեւաբար այս երկրին մէջ Հայ ժողովուրդին ազգասիրութիւնը պէտք է որ յանցանք մը նկատուի իրեն: Եթէ ուրիշներ լաւ գիտնային Հայոց ազգային պատմութիւնը, անոնք պիտի ըսէին այս երկրի մէջ հիւրընկալուած Հայոց. — «Պահեցէ՛ք, և ամէն գնով պահեցէ՛ք ձեր ազգային նկարագիրը, որովհետեւ դիւրափոփոխ և աննկարագիր մարդիկ և ժողովուրդներ ոյժ մը չեն կազմեր ո եւ է երկրի և ո եւ է պետութեան մէջ, ընդհակառակը փլասակար են այնպիսիներ»:

Մենք ջերմօրէն կը փափաքինք որ Լիբանանու և Սիւրիոյ ազգային գործիչները բոլոր վին անկեղծութեամբ և անվերապահ վստահութեամբ դիտէին Հայ ժողովուրդին դիրքն ու կեցուածքը այս երկրի քաղաքացիական ու քաղաքական կեանքի ելեւէջներուն մէջ և անիրաւ դատումներ չընէին անոր մասին, վստահ ըլլալով որ Հայեր անկեղծ ու հաւատարիմ քաղաքացիներն են այս երկրին, և իրենց միակ բաղձանքն է խաղաղութեամբ ապրիլ ամէնուն հետ, և իբրեւ քաղաքացի ու է դժուարութիւն չհանել և դժգոհութիւն չպատճառել երկրին օրինաւոր կառավարութեան:

Գ.— Յաւալի է որ Հայ ժողովուրդի ներքին կեանքը վրդովուած է կուսակցութիւններու մրցանքով և ընդհարումներով, ըլլայ թերթերու մէջ, ըլլայ գործնականապէս։ Այս է երեւոյթը բոլոր գաղութներու մէջ առաւել կամ նուազ թափով։

Եւ աւելի ցաւալին այն է որ դուրսէն դիտողներ ու դատողներ, նոյն իսկ պաշտօնական շրջանակներ, այնպէս կը կարծեն որ բուն Հայ ժողովուրդը այսպէս իրարու հետ մըրցող և իրարու հետ ընդհարուող կուսակցութեանց բաժնուած անհանդարտ տարր մըն է։

Ասիկա բացարձակապէս և հիմնովին սխալ կարծիք մըն է։ Որովհետեւ Հայ ժողովուրդը, իր ընդհանուր զանգուածով կուսակցական չէ՝ եղած և այսօր ալ չէ։ Ասկէ դատ այդ կուսակցութիւններէն ու է մէկը չի՝ ներկայացներ Հայ ժողովուրդը իր ամբողջին մէջ, և չի՝ կրնար ներկայացնել։

Հայ ժողովուրդը, իր քաղաքական անկախութենէն զրկուելէ ի վեր մանաւանդ, կը ներկայանայ իր Մայրենի Եկեղեցիով, և Սիւրիոյ ու Լիբանանու մէջ ալ Հայ ժողովուրդը իր Մայրենի Եկեղեցիով կը ներկայանայ, ինչպէս միւս յարանուանութեանց ժողովուրդները։

Արդէն Հայ կուսակցութիւններ, իրենց ծրագրով, իրենց նպատակով, ծագում առած են քաղաքական հանգամանքներէ, իբրեւ հե-

տեւանք հարստահարութիւններէ ազատելու և ինքնավար ըլլալու տենչին, կամ քաղաքական բացատրութեամբ ՀԱՅԿԱՍՆ ԴԱՏԻՆ։

Փա՛ռք Աստուծոյ, այս երկրին մէջ, ինչպէս նաեւ ուրիշ գաղութներու մէջ, Հայք քաղաքական դատ չունին, ապահով կ'ապրին տիրող կառավարութեանց դրօշին տակ և բընիկներու համակրանքին մէջ։

Հայ կուսակցութեանց գործունէութիւնը, իրենց ծագման պատմութեան տեսակէտէն, ասպարէզ պէտք է ունենար Խորհրդային Հայաստանը. բայց որովհետեւ հոն միակ կուսակցութիւն մը, այսինքն Խորհրդայինը կը տիրէ այսօր, և իրենք դուրս մնացած են Հայաստանէն, իրենց հին ու նոր մրցանքին ասպարէզ դարձուցած են Հայ գաղութները։

Ինչպէս որ կ'երեւի այս բացատրութիւններէն, Հայ քաղաքական կուսակցութիւնները և անոնց իրարու դէմ մղած պայքարը այս երկրին ծնունդը չեն, անոնք դուրսէն եկան։

Սխալ է նաեւ այն կարծիքը թէ այս կուսակցութիւններէն ոմանք Համայնավար կամ Պօլշէլիկ են, և հետեւաբար կուսակից՝ Հայաստանի խորհրդային կառավարութեան. իսկ ոմանք հակառակորդ են այդ ռեժիմին։

Արդ, իրականութիւնը սա է։

Անոնք որ Հայաստանի Խորհրդային ու ժիմին դէմ չեն խօսիր, ո՛չ անոր համար է որ

ներուն, ճարպիկ իր դործերուն մէջ, ձեռքն-
հաս, ընտանեակէր, պարկեշտ քաղաքացի, որ
ուր ալ երթայ կը շինէ և կ'արձանացնէ իր
քաղաքակիրթ ժողովուրդի մը դործունէու-
թեան կոթողը:

Հայերը այս երկրին հաւատարիմ քաղա-
քացիներն են, անոնք իրենց համար առանձին
քաղաքականութիւն չունին:

1933 Սեպտեմբեր 7
Այն Ասր, Լիբանան

ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ԻՍԿԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆԸ

Church of England կը նշանակէ Անգլիոյ
Եկեղեցի կամ անգլիական ժողովուրդի եկեղե-
ցի: Նոյնպէս, մեր եկեղեցին կը կոչուի ՀԱ-
ՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ, կամ ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵ-
ՑԻ կամ պարզապէս ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ:

Հայ եկեղեցիէն բաժնուած համայնքները
կը կոչուին.

- ա) Հայ Կաթողիկ եկեղեցի.
- բ) Հայ Բողոքական եկեղեցի:

Հայ Գրիգորեան եկեղեցի, և այլն, յորջոր-
ջումները սխալ են:

Մենք կը փափաքենք որ Հայ եկեղեցի
անունը յարգուի, որովհետեւ ան է մեր եկե-
ղեցիին պատմական և իսկական անունը:

ներուն, ճարպիկ իր գործերուն մէջ, ձեռքն-
հաս, ընտանեակէր, պարկեշտ քաղաքացի, որ
ուր ալ երթայ կը շինէ և կ'արձանացնէ իր
քաղաքակիրթ ժողովուրդի մը գործունէու-
թեան կոթողը:

Հայերը այս երկրին հաւատարիմ քաղա-
քացիներն են, անոնք իրենց համար առանձին
քաղաքականութիւն չունին:

1933 Սեպտեմբեր 7

Այն Աստ, Լիբանան

ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ԻՍԿԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆԸ

Church of England կը նշանակէ Անգլիոյ
եկեղեցի կամ անգլիական ժողովուրդի եկեղե-
ցի: Նոյնպէս, մեր եկեղեցին կը կոչուի ՀԱ-
ՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻ, կամ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵ-
ՑԻ կամ պարզապէս ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ:

Հայ եկեղեցիէն բաժնուած համայնքները
կը կոչուին.

- ա) Հայ Կաթողիկ եկեղեցի.
- բ) Հայ Բողոքական եկեղեցի:

Հայ Գրիգորեան եկեղեցի, և այլն, յորջոր-
ջումները սխալ են:

Մենք կը փափաքինք որ Հայ եկեղեցի
անունը յարգուի, որովհետեւ ան է մեր եկե-
ղեցին պատմական և իսկական անունը:

Բրեւիտի

Հունիս 1

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0165796

ԳԻՆ ԽՓՐԱՆՔ